

# k n i h y a s p o l o č n o s ť

# K & S

t r e t í r o č n í k

2 0 S k

2 0 K č

# 2/ 2006



## Útek z kuchyne

Emancipačné úspechy  
v Európe i na Slovensku

## Hľadanie otcov a smiech dcér

Paradoxnosť otcovstva  
na osobnej i verejnej úrovni

## Poznáme slovenské dediny?

Odkrývanie málo  
známej tváre vidieka  
v socialistickom  
a postsocialistickom období

## Zápisky z veľkej výpravy

Astronómia na ceste  
okolo sveta



Lea Linská, z cyklu Zo starého mesta, 2005

Štefan Šrobár:  
Európska sekularizácia  
**2**

Katarína Hradská:  
Propaganda ako zbraň  
**3**

Tünde Lengyelová:  
Útek z kuchyne  
**4**

Lubica Kobová:  
Hľadanie otcov  
a smiech dcér  
**5**

Dezider Kamhal:  
Gavagai!  
**6**

Martin Takáč:  
Jazyk vo svete,  
svet v jazyku  
**6**

Miroslav Tížik:  
Zneprotomňovanie  
prítomnosti  
**7**

Peter Salner:  
Nedokonaná spravodlivosť  
**8**

Peter Salner:  
Zločin a odpustenie  
**8**

Xénia Šuchová:  
Skúmanie  
prepadliska dejín  
**9**

Gabriela Kiliánová:  
Poznáme slovenské dediny?  
**10**

Vladimír Balek:  
Zápisky z veľkej výpravy  
**11**

Zuzana V. Očenášová:  
Zrkadlo  
**12**

Lýdia Kokavcová:  
Keď začnú dievčatu rásť  
drobné fúziky  
**13**

Daniel Uherek:  
Eagletonove paradoxy  
**14**

Dana Kršáková:  
Outsider na pokračovanie  
**14**

Dana Kršáková:  
A teraz trochu optimizmu...  
**15**

Celoživotní sprievodcovia  
Ivana Martáka  
**16**



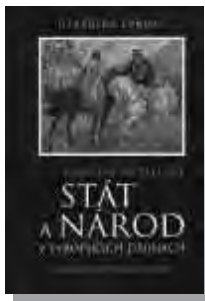
9 771 336 558 008

02

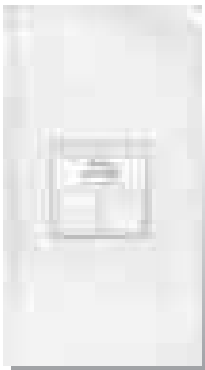
# Európska sekularizácia



- ▲ René Rémond
- ▲ **Náboženství a společnost v Evropě**
- ▲ Preklad Anna Hánová
- ▲ NLN 2003
- ▲ 275 strán
- ▲ 389 Sk



- ▲ Hagen Schulze
- ▲ **Stát a národ v evropských dějinách**
- ▲ Preklad Pavla Lutovská a Karel Kubiš
- ▲ NLN 2003
- ▲ 366 strán
- ▲ 469 Sk



- ▲ Romano Guardini
- ▲ **Konec novověku**
- ▲ Preklad Otakar Veselý
- ▲ Vyšehrad 1992
- ▲ 95 strán
- ▲ 65 Sk

Spoločnosť na Západe chápe seba ako svetónázorovo neutrálnu a v tomto zmysle sekulárnu. Vo všeobecnom povedomí sa označuje situácia cirkvi a náboženstva v týchto spoločnostiach heslom sekularizácia. Autorom klasických a vplyvných úvah o sekularizácii je Karol Dobbelaere. Bol presvedčený o tom, že sekularizácia je pojem, ktorý má mnoho rozmerov a zahrnuje prinajmenšom tri úrovne: inštitucionálnu, organizačnú a osobnú. Na inštitucionálnej rovine je základné rozštiepenie medzi náboženskými organizáciami a moderným administratívnym

doby „myseľ bez domova“. Okrem iného to dokladá „technologické vedomie“, podľa ktorého sa život skladá zo zložiek, zapadajúcich do seba ako súčiastky prístroja, a všetko, čo sa v živote stane, je „prirodzené“ a vysvetliteľné bežným jazykom. Aj keď môžeme nájsť rôzne známky „technického rozumu“, pre stále stúpajúci počet ľudí to nijako nevylučuje iné spôsoby viery. Môžeme sa domnievať, že tento aspekt sekularizácie je na počiatku tretieho tisícročia ešte zreteľnejší.

Dielo René Rémonda s názvom Náboženství a společnost v Evropě je venované problematike vzťahov medzi náboženstvom a spoločnosťou, ktoré tvoria podstatnú kapitolu európskych dejín. Len málo otázok totiž zaujalo v ideologických sporoch a politických konfliktach také významné miesto. Navyše ide o oblasť, kde sa pri prechode sakrálnych spoločností k sekularizácii prejavili veľmi radikálne zmeny. Predkladaná kniha zhrňa tento proces v časovom rozmedzí dvoch storočí a v meradle celého európskeho kontinentu. Z takto široko vymedzeného rámca potom vystupujú nečakané konvergencie – akoby sa nám tu, v Európe, vytváral vlastný model vzťahov medzi náboženstvom a spoločnosťou. Východiskom dlhej histórie vzťahov medzi náboženstvom a spoločnosťou je Veľká francúzska revolúcia, lebo rozhodnutia, ktoré boli vtedy prijaté – Deklarácia práv človeka a občana a Civilná ústava duchovenstva –, začali nové obdobie európskych dejín, ktoré trvá dodnes. Ešte v predvečer revolúcie boli všetky európske štáty konfesné, to znamená, že náboženstvo bolo všade úzko späté so spoločenským životom. Spájalo sa s vládnuou mocou a zároveň ju legitimovalo. Riadilo spoločenský a súkromný život ľudí. V tomto kompaktnom systéme vznikla v dôsledku Veľkej francúzskej revolúcie trhlinka, ktorá sa odvtedy už nikdy viac nezacelila, čoraz viac sa šírila a trvá dodnes. Podľa Romana Guardiniho sa v novoveku ľudia domnievajú, že náboženské záležitosti treba oddeľovať od vecí svetských, že sa obe oblasti majú vyvíjať samostatne, podľa svojej povahy a že každý má mať možnosť sám sa rozhodnúť, nakoľko sa chce v tej či onej oblasti realizovať. To má za následok, že na jednej strane vzniká autonómny svetský život, oddelený od priamych kresťanských vplyvov a na druhej strane zvláštny typ kresťanského života, ktorý túto „autonómiu“ svojráznym spôsobom napodobňuje. Tak, ako sa vytvára čisto vedecká veda, čisto eko-

ponúkajú náboženské produkty. Toto oddelenie náboženských záležitostí sa však nachádza na okraji nákupného centra, čo znázorňuje okrajové postavenie náboženstva a cirkvi, ich krajinú privatizáciu. Marek Mocker uvádza (K&S 5/2005), že aj samotná sociológia a jej vznik od samého prvopočiatku až do obdobia druhej polovice 20. storočia bola posadnutá úvahami o sekularizácii spoločnosti a znižujúcej sa spoločenskej významnosti náboženstva. Podľa neho z globálneho hľadiska môžeme dnes konštatovať, že prvotná ilúzia o sekularizácii a úplnom pochovaní religiozity ako „mŕtvej veličiny“ sa nepotvrdila. Ľudia duchovno podľa všetkého hľadajú, lebo ho potrebujú pre svoj život. Model štátneho náboženstva stratil svoju platnosť najprv v katolíckom svete. S Druhým vatikánskym koncilom sa stal definitívne zastaraný. Namiesto jednoty štátu a cirkvi nastúpil systém odluky či parity, spočívajúci na princípe náboženskej slobody, hovorí Hans Maier. Na Druhom vatikánskom koncile sa cirkev priznala k princípu náboženskej slobody. Cirkev, ktorá sa pri hlásaní svojej nauky donedávna dožadovala pomoci štátu, teraz prehlasuje, že štát nie je vo veciach náboženstva kompetentný, lebo nemá zasahovať do oblasti svedomia. Dekonfesionalizáciu už neurobila len občianska spoločnosť, ale aj katolícka cirkev. V dejinách vzťahov medzi náboženstvom a spoločnosťou sa otvorila nová kapitola. Ježiš Kristus nabádal k rozlišovaniu medzi tým, čo je Božie a tým, čo patrí cisárovi. Rémond sa pýta, či azda nemá už tu pôvod idea laického štátu. Pád komunizmu a „znovuzjednotenie Európy“ v rokoch po roku 1989/90 znovu oživilo diskusiu o cirkvi a štáte v budúcej Európe. Zdá sa, že skončil dlhý rad náboženských prenasledovaní totalitnými režimami. Cirkvi sa už nemusí brániť konkurencii „sekulárnych náboženstiev“. Ale „väčšia Európa“ postavila cirkvi na Východe i na Západe pred nové výzvy, konštatuje už citovaný autor ako doteraz v európskych kategóriách a vyvíjať vo vzájomnom dialógu nové misijné koncepty, koncepty evanjelizácie, ktoré budú pôsobiť proti nebezpečenstvu straty viery.

Štáty sú najelementárnejšie pojmy nášho politického sveta. Ako sa však politická moc, ktorú nazývame štátom, zrodila, ako a čím je ospravedlňovaná jeho existencia a ako sa vytvárala často veľmi krehká rovnováha v systéme európskych štátov? Na akých základoch sa vyvíjalo národné uvedomenie, aké kultúrne, politické i sociálne sily viedli k formovaniu moderných národných štátov a ako dospeli k

prehnaným prejavom v dobách imperializmu a totalitarizmu? To sú len niektoré z mnohých otázok, na ktoré Hagen Schulze hľadá odpoveď vo svojej knihe s názvom Štát a národ v európskych dejinách. Jeho obsažná esej nás sprevádza európskymi dejinami a nakoniec naznačuje aj budúcu úlohu štátov a národov v období rodiacej sa európskej integrácie a nezadržateľnej renesancie nacionalizmu. Skutočnosť, že moderný európsky štát nepripustil od počiatku koncentráciu štátnej moci v jedných rukách, má niekoľko príčin. V prvom rade to bolo oddelenie cirkvi a štátu, ktorého podoba sa postupne formovala od stredovekého boja o investitúru. Veľké štátne útvary na periférii Európy, teda Byzancia a jej následnícky štát Rusko Ivana Hrozného, čerpali veľkú časť svojej neobmedzenej despotickej moci práve zo skutočnosti, že tam nedošlo k rozdeleniu moci svetskej a duchovnej. Štát a cirkev tu tvorili jednotu. V Byzantskej ríši bol cisár svätý, podobne ako Peter stál aj on ako zástupca Boha na vrchole ríšskej cirkvi nad patriarchami a mohol kedykoľvek zmobilizovať náboženské sily pre potreby štátu. Cisári Svätej ríše rímskej vystupovali s rovnakými po-

otázky si kladie Schulze. Františkánsky mních Viliam Ockham okolo roku 1330 hlásal: „Svetská moc je staršia než duchovná, od pápeža teda nezávisí.“ Tu teda spočívalo východisko pre postupné odlučovanie cirkvi a štátu a tým aj pre sformulovanie dvoch princípov slobody, ktoré mali mať zásadný význam pre ďalšie dejiny európskych štátov. Princípu slobodného vyznania viery zbavenej zásahov štátnej moci na jednej strane a princípu slobodného politického rozhodovania zbaveného poručníctva cirkvi na strane druhej, konštatuje Schulze. V posledných rokoch európsku víziu sekulárneho štátu čoraz častejšie sponchyboval rastúci vplyv islamu, ktorý dnes napríklad vo Francúzsku predstavuje druhé najväčšie náboženstvo, prinajmenšom pokiaľ ide o počet vyznávačov. Ako uvádza znalec islamu Luboš Kropáček (Duchovní cesty Islámu, Vyšehrad, 2003), tradičné, hlboko zakorenené chápanie islamu ako jednoty náboženského a spoločenského poriadku bráni v úspechu pokusom o modernizačnú moslimskú verziu „odluku cirkvi od štátu“. Samotné pojmy ako „sekulárny“ či „laický“ sú v arabčine len nedávnym neologizmom. Najodhodlanejšie

*Zásadný význam pre dejiny európskych štátov mal princíp slobodného vyznania viery zbavenej zásahov štátnej moci a princíp slobodného politického rozhodovania zbaveného poručníctva cirkvi.*

žiadavkami prinajmenšom do zániku štaufskej dynastie. Napokon rovnako ako byzantskí cisári, odvodzovali aj oni svoj úrad od niekdajších cisárov antického Ríma, ktorým sa dostávalo božskej úcty a ktorí si od pokresťančenia Ríma robili nárok na titul „pontifex maximus“, teda najvyššieho kňaza a strážcu viery. V priebehu 12. a 13. storočia sa však pápežom podarilo dosiahnuť ďalekosiahlu zvrchovanosť nad rímskou cirkvou a obmedziť rolu cisárov a kráľov len na ich svetské panovanie. Svetskí panovníci zostávali aj naďalej vládcami „z Božej milosti“, ale rozdelenie duchovnej a svetskej moci viedlo už natrvalo k sekularizácii štátnej moci tam, kde prevládala rímska cirkev, teda v západnej a strednej Európe. V 13. storočí bol ako zdroj filozofickej múdrosti o štáte znovu objavený Aristoteles. A nebol to práve Aristoteles, ktorý charakterizoval štát ako inštitúciu s vlastným právom? Ne-definoval tento filozof „politického“ človeka ako bytostne spoločenského a politického jedinca, ktorého existencia nepotrebuje žiadne ospravedlnenie zo strany náboženstva? Takéto

sa cestou laicizácie vydalo od dvadsiatych rokov kemalistické revolučné Turecko, kde bol islam celkom vylúčený z verejného života a vykázaný do súkromia ako čiste osobné náboženstvo. Teoreticky sa podobné myšlienky po prvej svetovej vojne ozvali aj v iných moslimských štátoch.

Čoraz viac kresťanov dnes pokladá modernú politickú sekulárnosť za ďalšiu novú výzvu pre kresťanský život a svedectvo a nie za niečo, čo treba odstrániť. Mnoho kresťanov si praje, aby bol verejný priestor pluralistický, teda ani stranický zaujatý, ani nábožensky bezfarebný. Guardini má pravdu, keď hovorí, že oddelenie náboženstva od svetských vecí, ktoré je charakteristické pre sekulárnu spoločnosť, môže viesť k vytváraniu zbožnosti, ktorá stráca prepojenie s konkrétnym životom. Myslím si však, že aj snaha náboženstva celkom ovládnuť svetský život a potláčať jeho samostatný rozvoj, môže viesť k strate schopnosti byť vnímavý na znamenia času a odpovedať na ne v Ježišovom duchu.

Štefan Šrobár

Dalibor Krupka, z cyklu Žiara, 2005

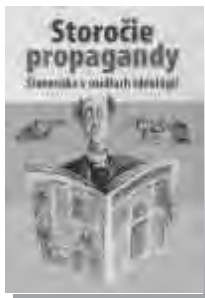


*Modernú spoločnosť by sme mohli porovnať s veľkým nákupným strediskom, kde každý chodí s nákupným vozíkom a vyberá si, čo potrebuje. Keďže ponuka tovaru musí byť úplná, má spoločnosť pochopiteľný záujem, aby popri iných bolo k dispozícii i oddelenie, kde sa jednotlivcovi ponúkajú náboženské produkty.*

štátom. Dobbelaere to označuje ako laicizáciu. Druhou dimenziou sekularizácie je podľa neho organizačná zmena. Pozornosť sa presúva z ďalekosiahleho oddelenia cirkvi od štátu k transformáciám v rámci náboženskej organizácie. Môžeme si pripomenúť Weberovu klasickú a výstižnú frázu – „rutinizácia charizmy“ –, ktorá všetko zhrňuje. V tomto prípade podliehajú náboženské organizácie vnútornej sekularizácii. Zmena v organizácii často znamená, že sa náboženská skupina čoraz väčšmi prispôbuje modernému svetu. Tretí aspekt sekularizácie vyčlenený Dobbelaerom je osobný a môžeme ho nazvať sekularizáciou vedomia. Podľa obľúbených slov Bergera a Kellnera majú ľudia modernej

nomické hospodárstvo a čisto politická politika, vzniká aj čisto náboženská nábožnosť, ktorá čoraz väčšmi stráca priamy vzťah ku konkrétnemu životu, ochudobňuje sa viac a viac o hodnoty sveta a obmedzuje stále výlučnejšie na „čisto náboženskú“ nauku a prax, takže má nakoniec pre mnohých ľudí už len ten význam, že dodáva určitým kulmináčnym bodom života, ako je narodenie, svadba a smrť, náboženské posvätenie. Modernú spoločnosť by sme mohli porovnať s veľkým nákupným strediskom, kde každý chodí s nákupným vozíkom a vyberá si, čo potrebuje. Keďže ponuka tovaru musí byť úplná, má spoločnosť pochopiteľný záujem, aby popri iných bolo k dispozícii i oddelenie, kde sa jednotlivcovi

# Propaganda ako zbraň



- ▲ Valerián Bystrický, Jaroslava Rogulová (zost.)
- ▲ **Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií**
- ▲ AEP 2005
- ▲ 234 strán
- ▲ 357 Sk

**K**ed' nedávno vyšla knižka *Storočie propagandy* (Slovensko v osídľach ideológií), potešila som sa. Slovo propaganda mi totiž (paradoxne) bolo vždy veľmi blízke. Nie preto, že by som bola postavená pred realitu žiť sa propagandou, ale najmä pre neopakovateľnú (a dosiaľ neprekonanú) definíciu tohto pojmu, ktorou sa klasici zaoberajúci sa teóriou propagandy raz a navždy zvečnili. Dodnes sa v duchu usmievam. Posúďte sami: „Propaganda je cieľavedomé, sústavné a zámerne šírenie obsahov (učenia, názorov) ideologickej a politickej povahy inštitúciami patriacimi do systému propagandy na to, aby si ich recipient osvojil a v súlade s nimi konal.“ Niektorí mudrci išli ešte ďalej: „Propaganda je špecifický a cieľavedome formulovaný intelektuálny podnet (keď obsahom podnetu sú informatívne, regulatívne a do istej miery aj stimulatívne hodnoty politickej a ideologickej povahy) k cieľavedomej činnosti, v ktorej sa objekt propagandy stotožní ako s východiskovým zámerom (triedy, strany a ich inštitúcií), tak s cieľovou aktivitou vyjadrenou v programe strany a štátu.“ Nech mi láskavý čitateľ odpustí takto koncipovaný úvod môjho vnútorného monológu na tému propaganda. Akosi nevojak som si totiž spomenula práve na tieto slová, pretože vyjadrujú podstatu tohto fenoménu: šíriť (ideu), ovplyvniť (masy), masírovať (mozgy), aby „recipient“ napokon podľahol a stratil súdnosť (chrbtovú kosť), teda vlastný pohľad na realitu a stal sa tak súčasťou dobre premysleného manipulovania s človekom. Pojem propaganda sa v dobe ešte nedávnej skloňoval azda vo všetkých pádoch, ktoré má slovenský jazyk k dispozícii. A propaganda, hoc zahalená v iných háboch, skloňuje sa aj dnes. „Kto chce robiť propagandu musí vedieť klamať!“ – tie slová budú zrejme na veky vekov platné a na ich pravdivosť, aktuálnosť sa už nič nezmení. Úmyselné retušovanie a narábanie s faktmi, postojmi či názormi prežili a prežijú všetky zvraty, politické režimy, všetky vojny, revolúcie, či už pokojné, alebo tie, v ktorých sa ľudia chopia zbraní.

Čo všetko dokázala propaganda s človekom urobiť?! Ako ju vnímal bežný slovenský človek? Ako vstúpila do jeho života, ako ho deformovala až jej napokon podľahol? A mohol sa voči nej nejakým spôsobom brániť? Slovenská spoločnosť v 20. storočí jej poskytovala dobrý manévrovací priestor a živila ju vskutku statočne. Práve cez prizmu propagandy, z jej rozličných uhlov pohľadu možno sledovať dyna-

mické zvraty i prevraty, ktoré sa na Slovensku postupne odohrávali. Príspevky slovenských historikov v knihe o propagande sú zaujímavé práve preto, že zachytávajú fenomén propagandy v rozličných obdobiach, a to nielen v jej tlačenej podobe, ale aj v rovnako údernej forme na filmových plátnach či vlnách éteru.

Tradičnou metódou propagandy je vytváranie obrazu nepriateľa. Všetci, čo boli pri moci – či už to boli bolševici, komunisti, nacionálni socialisti, hrdinskí vlastenci, alebo odporcovia i zástancovia totalitných režimov, či tí, ktorí sa cítili byť demokratmi –, vyvinuli nemálo úsilia na to, aby obraz nepriateľa spoločnosti bol čo možno najvernejší, pretože takého ho potrebovali, s takým vyrážali do útokov, aby šíрили nedôveru, obavy o vlastnú existenciu a predovšetkým strach. Strach zo všetkého. (Fenomén strachu je rovnako starý ako fenomén propagandy.) Každá spoločenská doba, atmosféra, ktorá v nej panovala, prinášala do pôsobenia propagandy nové rozmery a novú kvalitu. Zbrane, ktoré pritom propaganda používala, nikdy neboli namierené proti jednotlivcovi. Jej aktivity, resp. pole pôsobnosti nadobúdali masové rozmery – a tak to malo byť. Vo väčšine prípadov sa využívali tie najjednoduchšie metódy, ktoré vždy znamenali zásah do čierneho: nepriateľ spoločnosti ne-

*Všetci, čo boli pri moci – či už to boli bolševici, komunisti, nacionálni socialisti, hrdinskí vlastenci, alebo odporcovia i zástancovia totalitných režimov, či tí, ktorí sa cítili byť demokratmi –, vyvinuli nemálo úsilia na to, aby obraz nepriateľa spoločnosti bol čo možno najvernejší.*

sie morálnu zodpovednosť za rozpútanie vojnového konfliktu, pričom víťazí viera v spravodlivý koniec vojny, ale aj maľovanie priaznivého obrazu budúceho vládára, ktorý... „v spoločenskom obcovaní je veľmi skromný a zvláštne

zdvorilý; k mužským chová sa s vážnou vľúdnosťou, k dáмам s bezvadnou zdvorilosťou – ba nemá niže svojej hodnosti zdvihnúť a podať spadnutú šatku sprostej dedinčanke...“ a tak nečudo, že matky stotožňovali svojich synov s poslaním bojovať (a padnúť) za vlasť, až pokým tie isté matky v zúfalstve sa rúhali, že „ak nemám syna, už nemám ani kráľa, ani vlasť, ani národ, s ním zahynul môj svet, nezostalo mi nič!“ V pôsobení propagandy vždy zohráva podstatnú úlohu psychologický moment, ktorý prerástol do stereotypov – a proti tým sa ťažko bojovalo! Čo všetko sa dialo (nielen) počas vojen: zatajovanie a skresľovanie informácií, systematické budovanie obrazu nepriateľa, šírenie nenávisti voči nemu, vytváranie atmosféry strachu, vyrábanie argumentov, ktorými bojovala propaganda proti antipropagande. Po vojne sa propaganda ďalej vyvíjala: fabrikovali sa akčné a úderné heslá, až vyústila do tzv. totalnej fašistickej či komunistickej propagandy. V obidvoch podobách figurovali Židia ako najväčší nepriateľ slovenskej spoločnosti, voči ktorým propaganda nevolila slušné slová a farbisto ich zobrazovala ako cudzí element na tele národa, ktorého sa treba zbaviť. Vtedajšia tlač (rovnako ako časť politickej reprezentácie slovenského štátu) Židov obviňovala zo všetkého možného i nemožného: zo straty južných území Slovenska, z hospodárskeho i duchovného ožobračovania a úpadku slovenského národa, z nechuti k práci (Židia majú obe ruky ľavé, a preto nepracujú, preto odmietajú nastúpiť do vagónov, ktoré ich mali odviezť za prácou), z alkoholizovania mužov a otcov rodín, z vojnového štvania i vyvolania vojny, prostredníctvom ktorej sa Nemcom

chceli pomstiť za protizhidskú politiku. Noviny zdôrazňovali, že „mali sme a máme i dnes príčiny dívať sa na židov nielen s rezervou, dešpektom, ale môžeme ich právom obviňovať z neúspechov a pohrôm, ktoré náš národ

stihli“. Vzťah stranického denníka *Slovák* k židovským občanom slovenského štátu je dnes už chronicky známy, rovnako aj obraz, ktorý sa do vedomia časti slovenskej spoločnosti vryl práve vďaka dobre mierenej propagande. Vyjadrenia typu „Nás neobalamútia tým, že aj žid je človek... židia sú nevyliciteľne chorým národom, ktorý otravuje povetrie a chce žiť na úkor iných národov. To, čo sa robí so židmi, nie je protikresťanské, veď cirkev mala taký postoj k židom už v stredoveku...“ nielenže posunuli dobovú žurnalistiku (propagandu) na samý spodok žumpy, ale mali istý čas nesmierny vplyv na vzťah mnohých občanov Slovenska k príslušníkom tunajšej židovskej komunity.

*Pojem propaganda sa v dobe ešte nedávnej skloňoval azda vo všetkých pádoch, ktoré má slovenský jazyk k dispozícii. A propaganda, hoc zahalená v iných háboch, skloňuje sa aj dnes.*

Propaganda mala na Slovensku v minulom storočí plné ruky práce: od zdôvodnenia nevyhnutnosti prvej svetovej vojny, od prvých momentov novovzniknutej republiky po páde monarchie i o niečo neskôr, keď sa začala v medzivojnovom období pretriasať slovenská otázka, až po znovuožobrazenie republiky, zhoršenie medzinárodnej situácie, odhalenie vojenskej stratégie, ktorá uvoľnila ventil vojnovnej propagandy, keď platilo, že „propaganda musí byť už v čase mieru náležite pripravená, lebo bude najintenzívnejšie pracovať v čase vyostreného napätia a na začiatku vojny, a preto každá improvizácia je nežiadúca, rušivá a neúčinná“. A samozrejme, propaganda sa prejavovala aj cez prizmu navonok úsmevných podujatí (inštalácia rektora Slovenskej univerzity v januári 1940), ale aj takých, ktoré síce niekomu vylúdili úškrnok na tvári, no tým, ktorých sa realita dotkla, do smiechu vôbec nebolo. Sluby a realita boli sto a jedna, feburár 1948 sa niesol „v duchu veľkého víťazstva pracujúcich“, propaganda spájala zákonnosť moci s podporou politiky komunistickej strany, s ústavným riešením vládnej krízy, od ktorej nás zachránili komunisti tým, že spoločnosť odvrátili od predmníchovských pomerov. Čo všetko sa zámerne nepovedalo, čo sa zamlčalo, nebolo podstatné. Oveľa

dôležitejšie bolo, že komunisti sa stali „dedičmi najlepších národných tradícií“, že sľubovali krajšiu budúcnosť, za čo ich propaganda velebila. Mnohých neprebrali ani následné politické procesy, zastrašovanie, perzekvovanie intelektuálov. Propagandistické výlevy zaznamenali vrchol v procese so Slánskym a ostatnou „bandou lotrov“, keď „hnev a pobúrenie nášho ľudu dopadá ako lavína na hlavy padlých zločincov, ktorí sa teraz zodpovedajú zo svojich zločinov. Teraz stoja pred súdom títo vyvrheli, táto banda trockisticko-titovských, sionistických, buržoáznonacionalistických zradcov, ktorí nenávideli náš ľud, naše ľudovodemokratické zriadenie...“. Ako studená sprcha pôsobí následná výchova komunistov

všetkých ľudí v duchu marxizmu-leninizmu. „Strana sa bude o nich starať systémom mimoškolského vzdelávania vrátane kultúrno-výchovných, umeleckých a vedeckých organizácií a inštitúcií.“ K slovu sa síce dostalo umenie, ktoré zobrazovalo raj na zemi, avšak propaganda s uspokojením skonštatovala, že „spolu s dobudovaním základov socialistickej spoločnosti sa v podstate realizovala prvá etapa socialistickej kultúrnej revolúcie“.

Z knihy čítiteľ entuziazmus mladých slovenských historikov, ktorí sa témy chopili so zjavnou chuťou, s cieľom prezentovať svoj vlastný pohľad na minulosť a rozšíriť tak poznanie moderných slovenských dejín. Navyše doba, v ktorej žijeme, (nielen) im ponúka ďalšie námety: ako sa vyvíjala propaganda po revolúcii pred sedemdesiatimi rokmi, keď naslovovzati odborníci nás presviedčali o tom, že od všetkého zlého nás spasí cesta k trhovému hospodárstvu, že kupónová privatizácia občanom splní sen o bohatstve a spravodlivom rozdelení štátneho majetku, že k vládnym reformám niet alternatívy. Že bola len jedna cesta a tou sme sa vybrali.

Akú úlohu v týchto úvahách zohrala propaganda, na to si dokáže najlepšie odpovedať každý z nás.

Katarína Hradská

Pavol Prok, z cyklu *Svetlá mesta*, 2005



# Útek z kuchyne



▲ Marie Bahenská  
▲ Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století  
▲ Libri/Slon 2005  
▲ 176 strán  
▲ 399 Sk



▲ Jana Malínská  
▲ Do politiky přý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století.  
▲ Libri/Slon 2005  
▲ 174 strán  
▲ 399 Sk

ale vyučovali sa aj jazyky, spoločenské a prírodovedné predmety, matematika, spev a náboženstvo. Pokus o založenie gymnázia v roku 1868 stroskotal, ale vďaka niekoľkým odhodlaným jedincom v roku 1890 začalo činnosť gymnázium Minerva. Eliška Krásnohorská si za túto svoju aktivitu vyslúžila od profesora Hrysa varovanie, že Boh ju bude trestať za hriechy proti zákonom odvekým! A naozaj, po gymnáziu sa ženy začali domáhať aj možnosti vysokoškolského štúdia. Tu bol odpor ešte húževnatejší, a to napriek tomu, že sa zaň zasadzovali už aj niektorí poslanci ríšskej rady, na čele s Tomášom Garrigueom Masarykom. Prvým úspechom bolo, keď niekoľkým absolventkám Minervy povolili mimoriadne štúdium na univerzite. Od roku 1897 sa mohli stať riadnymi študentkami filozofickej a neskôr aj lekárskej fakulty, k štúdiu práva sa dostali až po vzniku ČSR.

Rozhodnutie dievčat študovať (vedieť viac než len ručné práce) však narážalo na nepochopenie na oboch stranách. Kým časť (najmä starších) žien to chápala ako bezúčelné a nebezpečné vybočenie z dobre zabehnutých a tradičných koľají, iné mali nepríjemné skúsenosti s uplatnením sa: vzdelané ženy totiž čelili obvineniu z výstrednosti a veľmi ťažko sa presadzovali vo svete dovtedy vyhradenom výlučne mužom. Muži sa samozrejme postavili proti potenciálnej konkurencii, ktorá mohla mať za následok nielen obmedzenie ich zamestnanosti, ale aj znižovanie plátov. Ale možno oveľa viac, ako pomyslenie, že by mohli byť ženy ekonomicky nezávislé, im prekážalo, že by pre svoje pracovné povinnosti nemali na nich dostatok času.

spolek paní a dívek pražských založený Miroslavom Tyršem v roku 1869 na čele s Klemeňou Hanušovou. Viacero ďalších spolkov síce vzniklo ako v Prahe, tak aj v iných mestách, ale činnosť vyvíjali len krátko. Dôvodom ich zániku paradoxne neboli len finančné problémy, ale vzájomná nevráznosť a neznášanlivosť hlavných aktérov.

V západnej Európe rezonovala otázka postavenia žien už od čias francúzskej revolúcie (1789). Angličanky dosiahli prvé emancipačné úspechy už v 40. rokoch 19. storočia. V tom období začali aj s budovaním siete škôl a získali prístup na univerzity. V boji za volebné právo sa preslávilo najmä bojovné krídlo sufražetiek, ktorých činnosť bola odpoveďou na konzervatívny Zväz odporčý volebného práva. Tento hájil „svätostánok domácnosti“ s argumentom, že „ženy bývajú neložické a neschopné uvažovať o štátnych záležitostiach“. V USA už od začiatku 70. rokov 19. storočia ženy promovali za lekárkou, všeobecne panuje názor, že tu voči ženám prejavovali (vtedy) oveľa väčšiu úctu ako v pravlasti.

Slovenská inteligencia si ženskú otázku začala všimnúť koncom 60. rokov 19. storočia. Pravdepodobne prvý verejný prejav o emancipácii žien predniesol Ján Nepomuk Bobula koncom roku 1868 na prednáške Národnodemokratického slovenského spolku. Jeho požiadavky ešte nesiahali ďalej, než bola snaha zvýšiť kvalitu „najvlastnejšej“ úlohy žien – výchovy detí. Zaujímavá polemika sa rozvinula na stránkach Národných novín i Slovenských novín začiatkom 70. rokov 19. storočia. Autori a autorky stále chápali zamestnanie žien ako matiek,

skutočné mesto so silným slovenským zázemím. Dievčenské školy, ktoré zakladali uvedomelí národovci, bojovali s nedostatkom žiačok. Samozrejme to malo za následok ich skorý zánik. Spolky vznikajúce v Liptovskom Mikuláši, Dolnom Kubíne, Revúcej či Liptovskom Trnenci nedokázali prekročiť regionálne hranice. Jediným celonárodným spolkom bola Živena v Martine, vedená Elenou Maróthy-Šoltésou. Hneď od začiatku však rezignovala na zakladanie zamestnávacích a výchovných ústavov a s podporou Starej školy – Slovenskej národnej strany sa venovala iba kultúrnym aktivitám. V 90. rokoch sa aktivizovali aj slovenské ženy v zámorí. Pri zrode ich spolkov v Spojených štátoch stáli Peter V. Rovnianek a Štefan Furdek. Americké

mienkami, danými kultúrnym kontextom, v ktorom sa kresťanstvo šírilo: predovšetkým pred patriarchálnym usporiadaním spoločnosti. Pri zrode dvojnásobného postoja k ženám stál sv. Pavol, ale považovať ho za jediného by rozhodne nebolo správne. Aj podľa sv. Augustína je žena nižší tvor ako muž a teda mu musí byť podriadená. Sv. Tomáš Akvinský učil, že žena nebola stvorená taká dokonalá ako muž a ani jej duša nie je taká, preto ho musí poslúchať: „pretože muž je prirodzene viac nadaný súdnosťou a rozumom“.

Keď sa od 13. storočia v Európe rozšírili žobravé (kazateľské) rády, deminonizácia ženy nadobudla nevidané rozmery, ktoré sa po reformácii a protireformácii ešte znásobili. Prispela k tomu aj lekárska veda vyjadrením

## Charakteristickým (a sympatickým) znakom ženského hnutia bola iniciatíva mužov pri zakladaní spolkov.

ká Živena si počínala veľmi dobre, jej najvýznamnejšia predstaviteľka Paula Novomeská dostala ponuku stať sa členkou Contemporary Clubu, spolku bohatých Američaniek, hrdých na svoj anglický pôvod.

Charakteristickým (a sympatickým) znakom ženského hnutia bola iniciatíva mužov pri zakladaní spolkov. Bolo to potrebné už len z hľadiska nutných administratívnych úkonov (vybavenia povolenia), ktoré narážali na neprekonateľné múry odporu kompetentných úradov a úradníkov. Viacerí muži, najmä tí, ktorí pobudli dlhší čas v zahraničí, pochopili význam a dosah ženského vzdelávania. Bolo ich však oveľa menej než mizogýnov. Prekonať vplyv stáročných nánosov tradícií, výchovy a „vedeckého“ zdôvodnenia menej cennosti ženy sa darilo len veľmi pozvoľna. Myšlienka dominance mužov – dokonca až vlastníctva žien mužmi – oddávna vládla vo väčšine spoločnosti a odrážala sa v ich zákonoch i zvykoch. Postoj mužov voči opačnému pohlaviu bol vždy rozporuplný, kolísal medzi priťažlivosťou a odporom, očarením a nenávisťou. Príčinou mnohých negatívnych pocitov bol strach – z inakosti, neznalosti a rozdielnosti. Protikladné pocity vyjadroval biblický judaizmus rovnako ako grécka a rímska klasická literatúra (napr. známy satirik Juvenalis Decimus Junus súdil, že učená žena je odpornejšia než tá, ktorá sa nemierne pitiu vína oddáva).

Hoci strach zo ženy nie je výmyslom kresťanských askétov, kresťanstvo ho prijalo a používalo až do 20. (21.?) storočia napriek tomu, že je v protiklade s učením Evanjelia. Rovnosť, hlásaná Evanjeliom, ustúpila pred pod-

o slabšej telesnej konštitúcii žien (akoby nebolo dost slabých mužov). Korunu všetkému nasadili právnici, ktorí odôvodnili podradné postavenie žien z hľadiska práva. Za týchto okolností narážala každá snaha o emancipáciu ešte aj na prelome 19. a 20. storočia na tvrdú opozíciu – nič o tom nesvedčí lepšie, ako dlhé a úporné úsilie T. G. Masaryka realizovateľné až po vzniku samostatného Česko-Slovenska.

Úplný emancipačný triumf však priniesol komunistický režim. Mal len jednu chybu – pomýlil si zmysel slovíčok „môcť“ a „musieť“: ženy síce dostali právo vzdelávať sa, ale zároveň aj povinnosť pracovať. Dokonalosť myšlienky zamestnanej ženy (najlepšie robotníčky), starostlivej matky a milujúcej manželky na trojzmený denný úväzok musel vyvolať návaly závidia mužov, ktorí – súc korunami tvorstva – stíhali len jednu pracovnú zmenu.

Kým kniha M. Bahenskej podáva vynikajúco napísaný a detailný obraz o počiatkoch emancipácie, J. Malínska zostáva v analýze nadväzujúceho obdobia dlhšou odpoveďou na viacero otázok. Nedozvieme sa, do akej miery sa realizovali mimoriadne inšpiratívne aktivity T. G. Masaryka po vzniku ČSR, nakoľko sa venoval tejto otázke, keď sa stal prvým mužom novoutvoreného demokratického štátu, ani ako sa konkrétne prejavili nové emancipačné zákony, nakoľko boli akceptované zo strany žien, aké vyvolali reakcie u mužov. Napriek týmto pripomienkam musím skonštatovať (a to je apel do vlastných radov), že spracovanosť témy v Česku je závideniahodná.

Tünde Lengyelová

## Hoci strach zo ženy nie je výmyslom kresťanských askétov, kresťanstvo ho prijalo a používalo až do 20. (21.?) storočia napriek tomu, že je v protiklade s učením Evanjelia.

K zanedbávaniu mužov mohli viesť aj ženské spolky. Do 60. rokov 19. storočia k meštianskemu životu neoddeliteľne patrili spoločenské návštevy s pevne stanovenými pravidlami (čas, osoby, témy). Podľa záujmu domácich sa v týchto „salónoch“ konali buď hudobné a literárne predstavenia, alebo vedecké prednášky. Ženy sa mohli blysnúť ako hostiteľky, tie talentovanejšie aj hudobnými či recitačnými vystúpeniami. Oblíbenosť takejto spoločenskej zábavy inšpirovala vznik skutočných spolkov, ktorých ambície a zájmová sféra boli oveľa širšie: zoznamovali ženy s najnovšími výtvarnými technikami (kuchynské a domáce stroje), ale pravidelne organizovali aj prednášky na odborné témy zo zdravotníctva, prírodných vied či o exotických krajinách. Ich najväčším prínosom bolo, že boli určené širšiemu počtu záujemkyň. Pravdou však bolo aj to, že spolkových aktivít sa zúčastňovali najmä ženy, namiesto ktorých vykonali všetky domáce práce slúžky.

Samozrejme prvotnou úlohou ženských spolkov bola charita – podpora vdov a vyučovanie chudobných dievčat (ručným prácam). V tejto oblasti hral prím Spolok sv. Ludmily vedený Palackého dcérou Mariou Riegrovou-Palackou. Bola to najmenej konfliktná činnosť a nachádzala relatívne širokú podporu. Exkluzívny Americký klub dám, ktorého iniciátormi boli Vojta Náprstek, český (nie však radikálny!) feministka, a spisovateľka Karolína Světlá, mal oveľa širší okruh aktivít. Štatistika činnosti tohto spolku je úctyhodná. Veľkej obľube sa tešili vychádzky do okolia Prahy, rôzne kultúrne akcie a samozrejme dobročinnosť. O jeho atraktivite svedčí fakt, že klub prežil obe svetové vojny a ukončil ho až komunistický režim. Úplne netradičnou organizáciou bol Tělocvičný

ale súčasne aj rodoľubiek. Preto kritizovali mužov odmietajúcich vzdelávanie žien: „Ak sú medzi vzdelanými mužmi aj takí, ktorí vo svojej žene chcú mať len prvú slúžku v dome, ktorá by vedela dobre variť, prať, okopávať, tí nie sú hodní ženy, sú nespravodliví a sebeckí...“ Slovenské ženy a dievčatá boli voči českým kolegyniam hendikepované aj tým, že na Slovensku nebolo

Dalibor Krupka, z cyklu Žiara, 2005



# Hľadanie otcov a smiech dcér

riava veľmi svetské osudy všetkých tých, ktoré a ktorí otcovskú rolu zosobňujú. Súmrak tak skutočne môže zostať súmrakom – spĺňať nároky nasledovaniahodného otcovstva, ktoré Zoja buduje v interpretáciách postáv antických hrdinov, je úlohou pre hrdinov, ktorými nie sme a ani by sme sa nemuseli chcieť stať.

Zoja (súdím tak napr. aj z podkovanania historičke Luise Passerini, ktorá rukopis knihy pred jej vydaním údajne pribežne čítala) akoby chcel do svojej práce inkorporovať viacero protichodných teoretických nárokov a spôsobov argumentácií. Nenástojí, ako by sa mohlo zdať, na akomsi samozrejmom návrate k „vláde otcov“, ktorá sa osvedčila a spoločenskému poriadku je vlastná a prirodzená; takúto kvalitu otcovstvu nemá pridať ani použitie sociobiologických argumentov. Tvrdí, že otcovstvo je vôľový, vedomý akt, prináležiaci do sféry kultúry. „Otec je umelý konštrukt, na rozdiel od matky, ktorá si i v lidskom svete udržuje vlastnosti dané prírodou. Otcovstvo je programom (možná vôbec prvým v dejinách), je zámérom a voľbou (možná souvisí s objavením vôle). Otec teda ustavuje seba sama.“ Čitateľku a čitateľa natrénovaného odhaľovať dôvodenie prirodzenosťou (napr. mužskou, ženskou, biologickou, alebo aj národnou mentalitou) a poukazovať naň ako na chybné alebo nelegitímne, explicitné vyjadrenie „otec je umelý konštrukt“ obráti k upokojujúcemu stotožneniu autora s istým druhom konštruktivismu. Konštrukt otcovstva je v Zovej práci možno sofistikovanejším vyjadrením konceptuálneho nástroja jungiánskej psychoanalýzy – archetypu. Prekvapivo takýto konštrukt nie je súčasťou kontextualizujúcej a historizujúcej pracovnej metódy, ale ponúka spôsob, ako urobiť istý vzor otcovstva súčasťou zdieľaného nevedomia: „Otcova autorita se demokratizovala a jeho moc se v mnoha ohledech rozplynula, ale naše nevedomí prostě během několika málo generací nevymaže to, co jej ovládalo po tisíciletí.“ Predstava otcovstva v nevedomí či otcovstvo ako konštrukt vykazujú jednu významnú charakteristiku – otcovstvo je paradoxné a to tak na osobnej, psychologické a nadčasovej, ako aj na verejnej, historickej úrovni. Dieťa má voči otcovi veľmi rozporuplné očakávania – v rodine má otec rešpektovať morálne zákony, a na verejnosti vyhrávať boje prostredníctvom sily, darvinovsky uplatňovať „dobro“ ako „schopnosť zistiť prežití sobě a potomstvu“. Rôzne spôsoby negociácie s týmito dvoma nárokmi určujú historické premeny otcovstva, pričom za určujúce otcovské postavy považuje Zoja práve hrdinov antických mytológií – Odysea a Hektora.

Scéna Hektorovho lúčenia s Andromachou a ich synom, ktorého otec, obranca Tróje, poveruje starostlivosťou o budúcnosť a tým si ho ako otec vedome adoptuje, pre Zoju predstavuje prefiguráciu Svätej rodi-

Takýto akt adopcie mnoho otcov nevykonalo – od konca druhej svetovej vojny sú buď neprítomní pre svoju zaneprázdnenosť v práci a čo najďalšie plnenie roly žiteľa rodiny, alebo sú v rodinách s jedným rodičom, prevažne matkou, neprítomní vôbec. Mnoho mužov tiež volí „neotcovstvo“. Skutočné otcovstvo tak podľa Zoju môže podkopávať aj fungujúci model žiteľa a ženy v domácnosti, ako aj zástup nezodpovedných mladých mužov regredujúcich do fázy okamžitého uspokojovania svojich túžob prostredníctvom sexu a spotreby. Zoja celým svojím projektom „otcovstva ako pozdvihnutia“ reaguje práve na túto situáciu, ktorú na začiatku 80. rokov 20. storočia výstižne popísala socialistická feministka Barbara Ehrenreich. Vo svojej knihe *The Hearts of Men*, ktorá je vynikajúcou štúdiou vzniku antifeminizmu v USA, tvrdí, že vzburu mužov v 50. rokoch 20. storočia v USA dokonca predbehla feministická vzburu žien v 70. rokoch. „Nezodpovední“ muži vo svojich najrôznejších podobách od „hip Beats“, ktorých populárnou a komo-

mácnosťou? Čo iné, než cieľová skupina trhových stratégií, je aj dnešná inkarnácia senzitivného a feminizovaného muža – metrosexuál? Ehrenreich so sklamaním píše: „Nepochopili sme (feministky – pozn. aut.), že muži sa menia vlastnými cestami, a že možno dopadnú ani nie tak, ako to, čím sme my, ale budú takí, ako sa to kedysi očakávalo od nás – márniví, povrchní a sústredení na potvrzovanie svojho statusu.“

Tento individualistický životný štýl mužov však nadobudol podľa Ehrenreich prevahu až potom, ako získal legitimitu od expertov. Tak aj psychológia upustila od ideálu „zrelosti“, ktorý sa spájal so sobášom a „usadením sa“ a začala preferovať ideológiu „rastu“, ktorá ponúka rozmanitejší výber spôsobov, ako sa stať mužom. Práve tento posun sa snaží zvrátiť Zoja – rast je potrebné spojiť so zrelosťou, zodpovednosťou, nemožno odopustiť, aby muži v dospelom, otcovskom veku regredovali do fázy spojenia s matkou, teda uspokojovania (napr. aj trhom indukovaných) potrieb prostredníctvom spotreby alebo abúзов alkoho-

*Soumrak otců možno odporučiť ako posilňujúcu literatúru najmä čitateľkám a čitateľom „revue pre modernú katolícku kultúru“ a potom zase ako čítanie v duchu „know your enemy“ čitateľkám a čitateľom z opačnej strany názorového spektra.*

difikovanou podobou boli beatnici, až po čitateľov mužských časopisov ohlasujúcich nový životný štýl, napr. *Playboya*, podľa Ehrenreich vzdorovali predstave zodpovedného muža, ktorý sa svojim zárobkom stará o osobu od neho závislé, teda podľa trendov povojnovej konjunktúry zväčšuje spotrebiteľský potenciál manželky – ženy v domácnosti a detí. Keď antifeministické hnutie, ktoré povstalo na začiatku 80. rokov v súvislosti s prijímaním dodatku americkej ústavy – Equal Rights Amendment (ERA) – kritizovalo mužov za ich „slabosť“ či androgynnosť, a zároveň aj inú časť mužov za ich „machizmus“, posudzovalo amerických mužov ideálom muža, ktorého jedinou mysliteľnou životnou dráhou je stať sa otcom.

Podobnú argumentáciu fakticky rozvíja i Zoja – to, že sa vo svojej práci sústreďuje len na otcovstvo a iné naplnenie životov mužov si až tak nevšíma, je do istej miery pochopiteľné z vymedzenia predmetu jeho analýzy. Predsa len sa však zmieňuje o voľbe nebyť otcom, ale napr. aj o tom, že mnohí „otcovia“ neplatia výživné na svoje deti, ako o dôsledku istej pohodlnosti. Na jednej strane síce existuje ideálny, a neotcovský čitateľ *Playboya*, záhaľčivý pôžitkár, ako o ňom fantazíruje zakladateľ časopisu Hugh Hefner: „Milujeme svoj byt... Užívame si mixovanie koktailov, prípravu dobrého jedla, púšťame si platne s fajf náladovou muzikou a nové známosti pozývame na prjémmé diskusie o Picassovi, Nietzsche, džeze a sexe.“ Na druhej strane zlyhávajúcich mužov však stoja práve tí, ktorí takýmto prijatím atribútov femininity (varenie, nezáväzná debata, výber bytových dekorácií), „citlivosťou“ strednej a vyššej triedy neoplyvajú, nestali sa „novými mužmi“ a majú starý patriarchálny imidž i životný štýl. O akej premene mužov to snívajú feministky? Je stelesnením prijateľnejšej maskulinity cieľová skupina mužských lifestylových časopisov, s ktorými sa pretrhlo vrece aj na Slovensku? Majú byť feministky spokojné s „demokratizáciou“ rolí žiteľa a spotrebiteľky, keď žiteľskú „otcovskú rolu“ zastáva čoraz viac žien a spotrebu stimulujú aj indukované potreby mužských zákazníkov, ktoré boli kedysi vyhradené pre ženy v do-

lu a drog, ktorými sa Zoja z hľadiska jungiánskej psychoanalýzy obsiahlejšie zaoberá v iných knihách a vedeckých článkoch.

Zdvihnutý Zojov prst nad široko chápanými konzumnými nerestami mužov (aj žien) by bol možno presvedčivý, ak by sme túto moralitu mohli odlúčiť od celého kontextu knihy, širších autorských stratégií, než je len sklamanie nad súčasným neotcovstvom mužov. Nie je to však možné – uvediem niekoľko príkladov, prečo Zojevo dovolávanie sa otcovstva považujem za škodiace. Ohromujúce je predovšetkým to, že v Zovej interpretácii sa otcovstvo ako akt adopcie deje výlučne medzi mužmi; v knihe sa označenia „deti“ a „synovia“ síce zamieňajú, no hádam nikdy sa autor nezmieňuje o tom, že by muži boli mohli byť aj otcami dcér. Deti ženského rodu sú nepresvedčivo zahrnuté do rodovo neurčeného subjektu detí, všetky konkrétnejšie analýzy sa však dejú na vzťahu otec – syn. Zoja celkom určite nechce budovať vzťah dieťa – rodič na preňho príliš voluntaristickým vzťahom partnerstva, otec má byť vzorom, autoritou. Preto by sa zdalo, že tvorba bratských pút medzi mužmi neprichádza do úvahy; takmer úplné vylúčenie žien a dievčat a skúmanie ich aktívnych rolí vo vzťahoch s otcami a synmi (s výnimkou regresívneho spájania nedospelých mužov s rôznyi-

mi zástupnými matkami) však podporuje domnienku, že svet, o akom Zoja píše, je koniec-koncov fraternalným svetom mužov. Potreba zovšeobecňovať a vidieť celú históriu cez prizmu otcovstva dovádza autora – psychológa s vlastnou praxou – k absurdným a škodlivým tvrdeniam: „Skutočná hrůza ‚etnického‘ znásilňovania nespočíva v jeho krutosti a brutalite (ty jsou staré jako válka), ale v tom, že nás rázom vrhá o statisíce let zpátky do času, kdy neplatil zákon otce, ale zvířecí zákon oplodnění.“ V porovnaní s týmto vyznieva patetické konštatovanie z úvodu knihy o tom, že spoločnosť otcov, ako to dokazuje stále existujúca civilizácia, nebolo málo, veľmi komicky: „Oni v dobrem i zlém mlčky utvářeli lidskou historii. Oni jsou mrvenci dějin.“

Dôvod, prečo by som *Soumrak otců* ako posilňujúcu literatúru odporučila najmä čitateľkám a čitateľom „revue pre modernú katolícku kultúru“ a potom zase ako čítanie v duchu „know your enemy“ čitateľkám a čitateľom z opačnej strany názorového spektra, má čo dočinenia predovšetkým s latentným antifeminizmom, ktorý sa prehráva v komplementárnych rolách zodpovedného otca a vernej manželky. O tomto antifeminizme nás práve preto, že debaty s prítomnými rodovými ideológiami odohrávajúce sa na Slovensku čerpajú do veľkej miery z amerického konzervatívneho diskurzu, môže poučiť práve Ehrenreich. Tým, ktoré a ktorí sa nespokojia s konštatovaním, že „muž je vagabund“, a až prijatím otcovskej roly a rešpektom voči manželke napomáhajúcej tejto premene realizuje svoje mužstvo, odporúčam pátranie po chýbajúcich častiach Odyseovho príbehu. V slovtarvovej edícii kníh reinterpetujúcich mýty, ktoré nemusia byť názorným materiálom len pre psychoanalytikov konzervatívneho razenia, prepisuje rozprávanie Odyseovej manželky, Penelopy, známa kanadská prozaička Margaret Atwood. Za nastolením poriadku Zojom idealizovaných otcov, Odysea, váži poprava dvanástich Penelopiných slúžok; trepezlivosť manželky sa v Penelopíade mení na zaťatosť, údajná Penelopina skromnosť je zase úskokom zakrývajúcimi smiech. „Uznajte, že to bolo trochu smiešne – otec, ktorý kedysi hodil svoje dieťa do mora, teraz za tým istým dekom poskakuje dolu po ceste a kričí: ‚Zostaň so mnou!‘“ Tak ako sa táto dcéra smeje nad konaním otca, môžeme sa aj my prinajlepšom pousmiať nad želaným konaním otca v jednej súčasnej apokalyptickej interpretácii. Alebo sa môžeme už trochu vážnejšie pýtať, aké sú skutočné záujmy znovuoživenia starosti o otcov, ktorí svoje dcéry hádzajú do mora, či jednoducho len odkladajú niekam nabok od svojich svetodejinných úloh.

Lubica Kobová



- Luigi Zoja
- Soumrak otců. Archetyp otce a dějiny otcovství**
- Preklad Petr Patočka
- Prostor 2005
- 308 strán
- 559 Sk



- Margaret Atwood
- Penelopiáda. Mýtus o Penelope a Odyseovi**
- Preklad Jana Juráňová
- Sloart 2005
- 165 strán
- 299 Sk



- Barbara Ehrenreich
- The hearts of men. American dreams and the flight from commitment**
- Anchor Books/ Doubleday 1983
- 224 strán
- 12,95 USD

**D**ramatický preklad názvu knihy Luigiho Zoju *Soumrak otců* môže v čitateľke a čitateľovi (na rozdiel od príliš literárneho pôvodného názvu Hektorovo gesto) vyvolať najrôznejšie reakcie. Môžeme sa pobaviť na spojitosti s Nietzsche a predbežne uvažovať, či sú otcovia modly hodné rúcania. Slovo „súmrak“ však asi vždy bude naznačovať krízu a je vecou ideológie a názoru, či sa túto krízu poponáhľame zažehnať, ako to robí autor, alebo jej napomôžeme. Samotná figúra ohrozenia, krízy, súmraku v originálnom názve chýba, no hrôza z toho, čo sa dnes deje otcom a akej kríze je vystavená istá

*O akej premene mužov to snívajú feministky? Je stelesnením prijateľnejšej maskulinity cieľová skupina mužských lifestylových časopisov, s ktorými sa pretrhlo vrece aj na Slovensku?*

kolektívne zdieľaná idea, či, jungiánsky povedané, archetyp otcovstva, nás sprevádza celou knihou. Zoja používa niekoľko naratívnych stratégií – jednak si svojím pomerne selektívnym zacytením premien otcov a otcovskej roly nárokuje na predstavenie všeobecných dejín otcovstva (čo je nepochybne dobrý vydavateľský obchodnícky ťah, ale nie celkom férový autorský prístup) a v nich vystavia, či skôr na ne navrství predstavu istých „zlatých čias“, ktorými potom preme-

ny. Odyseus je zase vzorom zrelého muža, ktorý vie odolať okamžitému uspokojovaniu potrieb, vedome rozhoduje, do poriadku spoločnosti zavádza odklad a časovosť, vládne svojou prítomnosťou a buduje puto so synom Telemachom. Tieto príbehy a históriu rímskeho otca, ako aj mnohých ďalších charakterizuje vertikála: otec zdvíha syna do výšky, vedome si ho adoptuje. Otcovstvo nedokladuje DNA, skutočným otcovstvom je práve toto gesto.

Dalibor Krupka, z cyklu Žiara, 2005



# Gavagai!

Meno Quine sa dávno stalo značkou originálnej kombinácie empiristickej tradície, holizmu, pragmatizmu a aplikácie predikátovej logiky na jazyk už za života svojho nositeľa. To meno má zvláštny cveng a ak sa chceme trochu pohrať s jazykom, môžeme povedať, že sa ku Quinovi akosi hodí.



- ▲ Lynn Hankinson Nelson, Jack Nelson
- ▲ **Quine**
- ▲ Vydavateľstvo PT
- ▲ 128 strán
- ▲ 199 Sk

termínov celú kolekciu a napríklad fiktívny príbeh jazykovedca v teréne, ktorý narazil na kmeň s neznámym jazykom, pričom má k dispozícii len to, čo pozoruje, keď domorodci vydávajú zvuky, a ešte to, čo si ako kompetentný používateľ jazyka priniesol so sebou, sa natoľko ujal, že sa s ním môžeme stretnúť aj na tých najprekvapujúcejších miestach.

V knihe Slovo a predmet (Word and Object) nechal Quine svojich fiktívnych domorodcov po prvý raz vykrikovať „Gavagai!“, keď sa v ich okolí objavil králik a toto „gavagai“ sa stalo najznámejším slovom fiktívneho jazyka, o ktorom sa neskôr začalo hovoriť familiárne ako o džungline. Mimochodom, spomínate si na meno čudného tvora, jednozočca, s ktorým sa stretol Baudolino v rovnomennom Ecovom románe? Ďalšia svojská pocta Quinovi. Len si spomeňte na dialógy, ktoré Ecov Gavagai viedol s Baudolinom a jeho priateľmi! Kolkých filozofických debát o identite sa dotýkajú!

Rekonštrukcia vytvárania teórií (teórií v širokom zmysle slova, pretože Quine pokladal za súčasť akýchsi primitívnych teórií aj vety bežného jazyka) a ich vzťahu ku skúsenosti by podľa neho mala vychádzať len z toho, čo má k dispozícii takýto jazykovedec v teréne, teda z pozorovateľného správania domorodca hovoriaceho neznámym jazykom spolu s ďalšími okolnosťami, ktoré „stimulujú“ exteroceptory domorodca aj lingvistu. V podobnej situácii sme sa podľa Quina totiž nachádzali aj my sami, keď sme si ako deti osvojovali svoj materský jazyk.

Úvahy o preklade z neznámeho jazyka za takýchto okolností, o tzv. radikálnom preklade, mali ďalej poukázať na možnosť existencie viacerých prekladov, ktoré sú vzhľadom na pozorovateľné okolnosti rovnocenné. Aj keď to, o čo Quinovi v tomto prípade

predovšetkým išlo, sa netýkalo tzv. neurčitosti prekladu, ale skôr nevy-medziteľnosti referencie. Napokon, rozdiel medzi troma quinovskými neurčitostami, teda neurčitostou prekladu, nevy-medziteľnosťou referencie a nedostatočnou určenosťou teórií sa v reakciách jeho oponentov často zma-zával. Treba však pripustiť, že aj vďaka samému Quinovi, ktorý ich jasne a explicitne odlíšil až neskôr. Ako Quine uvádza v článku Tri neurčitosti, každá z týchto neurčitostí súvisí s charakteristickou témou. Neurčitost prekladu predpokladá ako svoju tému stimuláciu vonkajších receptorov. Témou, ktorú predpokladá nevy-medziteľnosť referencie, je reifikácia a témou, ktorú predpokladá nedostatočná určenosť vedy, je zasa empirický obsah. Všetky tieto témy Quine v príslušných súvislostiach aj rozvíjal.

Quine výrazne zmenil aj povahu diskusií o ontológii, prinajmenšom medzi filozofmi, odchovanými na analytickej filozofii. Stačí spomenúť ďalší slovný zvrät, ktorý sa, počnúc článkom O tom, čo existuje (On What The-

re Is), začal hojne používať – „ontologický záväzok“, a spolu s ním aj vetu, ktorá odvtedy znie uhrančivo ako zaklínadlo: „Byť znamená byť hodnotou premennej.“

Knižka s lapidárnym názvom Quine je dobrou pomôckou pre všetkých, ktorí, sa chcú s Quinovým „celkom

Sympatická knižka je prešpikovaná citátmi z Quinových kľúčových článkov a kníh a aj vďaka tomu sa v nej minimalizuje jedna z častých nevýhod podobných dielok – problematiku rozlišovanie medzi komentovanými názormi a názormi komentátorov. Ak budete mať teda ťažkosti s pochope-

*Sympatická knižka je prešpikovaná citátmi z Quinových kľúčových článkov a kníh a aj vďaka tomu sa v nej minimalizuje jedna z častých nevýhod podobných dielok – problematiku rozlišovanie medzi komentovanými názormi a názormi komentátorov.*

presvedčení“ oboznámiť dôkladnejšie. Po prvej prehľadnej kapitole sa v ďalších podrobnejšie rozoberajú jednotlivé quinovské témy a postupne sa vynára kompaktný celok Quinových filozofických názorov, ktoré sa navzájom podopierajú tak, ako v metafore o klenbe, ktorú pri charakterizovaní celku vedy používal.

ním textu, neťažkajte si na jeho autorov, ale skôr na samotného Quina. Pamätajte tiež, že nie každý má Quinovo nadanie, nie každý ovláda jazyk tak majstrovsky ako on a v neposlednom rade, nie každý mal za učiteľa R. Carnapa.

Dezider Kamhal

Barbora Haviarová, Mamba098.jpg, z cyklu Mamba, 2005



W. V. Quina, „filozofa pre filozofov“, často vyhlasovali a vyhlasujú za najvýznamnejšieho amerického filozofa 20. storočia. Aj pri výhradách k zostavovaniu podobných rebríčkov či hitparád vo filozofii však treba uznať, že keby sme dôležitosť filozofov merali tým, do akej miery určovali obsah a povahu diskusií, Quine by bol určite na poprednom mieste.

Nie je ľahké zaviesť vo svojom „fachu“ termín, ktorý sa uchytí a používa v diskusiách o nových či staronových problémoch, ktoré pretváral alebo pomáhal otvoriť. Quinovi sa podarilo nielen to – vďaka jeho teoretickej i jazykovej invenčnosti máme quinovských

## Jazyk vo svete, svet v jazyku

Potrebuje jazyk, aby sme mohli myslieť, alebo je to naopak? Keby sme sa narodili do iného jazykového prostredia, bola by naša kognitivita výrazne iná? Inak by sme kategorizovali, vnímali a mysleli? A čo keby sme sa v útlom detstve nenaučili žiaden jazyk? Podobné otázky už dlho púťajú pozornosť jazykovedcov, filozofov, psychológov, kulturológov, etnológov a pedagógov. Odpovede siahajú od krajného jazykového determinizmu po jazykový univerzalizmus.



- ▲ I. Vaňková, I. Nebeská, L. Saicová, Římalová, J. Šlédrová
- ▲ **Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitívnej lingvistiky**
- ▲ Karolinum 2005
- ▲ 343 strán
- ▲ 425 Sk

a sémantika – vypovedá o našom myslení, o tom, ako jednotlivé veci a javy vnímame, chápeme, hodnotíme a aký máme k nim vzťah. Na rozdiel od štrukturalistov kognitívna lingvistika chápe jazyk ako neoddeliteľne spätý s konceptuálnym systémom. Ako o tom svedčia najnovšie poznatky neurovied, jazykové a mimojazykové poznanie je ťažké oddeliť; je uložené v tých istých neuronálnych okruhoch a aktivuje sa spoločne, podľa situačného kontextu. Význam jazykového výrazu potom možno chápať ako súhrn všetkých kontextov, v ktorých sa výraz vyskytuje a používa.

Pre ľudské kognitívne procesy je charakteristická v prvom rade naša v priestore ukotvená stelesnenosť a na ňu viazaná ľudská perspektíva a obrazové schémy. Ďalej je to schopnosť kategorizovať a tvoriť si konceptuálny systém na základe prototypov a v neposlednom rade schopnosť prekročiť

hranice toho, čo je zmyslovo dané a vnímateľné prostredníctvom telesných dispozícií, pomocou metaforického chápania a vyjadrovania.

Schopnosť kategorizovať – vnímať realitu ako zloženú z častí, ktoré sú vzhľadom na svoje vlastnosti zmysluplne zatriedené do rôznych celkov, schopnosť začleňovať nové poznatky do rámca už poznaného, nám umožňuje prežívať svet ako usporiadaný a zmysluplný. A teraz k metaforám. V centre záujmu kognitívnych vied

*Metafora nie je primárne jazykovým javom, ale mentálnym, celý náš konceptuálny systém, naše videnie sveta a myslenie je metaforické.*

nie sú metafory umelecké, ojedinelé invenčné ozdoby individuálnych autorov, ale metafory uzuálne – bežne používané v každodennej komunikácii. A tie nie sú okrajovou, ale podstatnou črtou ľudského vyjadrovania. U väčšiny z nich si ani neuvedomujeme, že sú metaforami (len pri opätovnom zbežnom prečítaní tohto článku ich nájdeme hneď niekoľko: otázky púťajú pozornosť, odpovede siahajú, vychádza z predpokladu, sémantika vypovedá, lingvistika chápe...). Bádajúci začali pátrať po pôvode a motivácii metaforického vyjadrovania: ako je možné, že nielen každodenné, ale aj odborné

a vedecké vyjadrovania je plné metafor (teória má pevné základy, kľúčové slová, otvorené otázky, zhrnutie)? A prišli k zásadnému poznatku: metafora nie je primárne jazykovým javom, ale mentálnym, celý náš konceptuálny systém, naše videnie sveta a myslenie je metaforické. Podľa Lakoffa a Johnsona hrá v našom myslení oveľa významnejšiu úlohu, ako sa predpokladalo, skúsenosť ľudského tela, skúsenosť sprostredkovaná zmyslami – naše myslenie je telesné. Vo vede metafora

umožňuje jazykovo uchopiť aj také poznatky, ktoré zatiaľ nie sú pojmovovo zvládnuté.

Prístupy, ktoré sa dnes uplatňujú v kognitívnej lingvistike, možno zhruba rozdeliť do troch skupín. Predstavitelia prvej „neurolingvistickej“ skupiny majú blízko k umelej inteligencii a neurovedám. V centre ich pozornosti je modelovanie vybraných javov, vo vzťahu k jazyku skúmajú predovšetkým jeho „implementáciu“ v mozgu. Predstavitelia druhej skupiny, ktorú by sme mohli nazvať psycholingvisticá, skúmajú, čo jazyk vypovedá o rôznych aspektoch mysle. Predstavi-

telia tretej „etnolingvistickej“ skupiny akcentujú sociálny a kultúrny aspekt: skúmajú, čo je charakteristické pre obraz sveta sprostredkovaný konkrétnym jazykom, prípadne porovnávajú rôzne jazykové obrazy sveta. K tretiemu prístupu sa hlási aj kniha s metaforickým názvom Co na srdci, to na jazyku. Autorky – české lingvistky – sa v ňom hlásia k odkazu poľskej lingvistickej školy, ktorá pojem „jazykový obraz sveta“ zaviedla a teoreticky i metodologicky rozpracovala. Okrem teoretických kapitol kniha ponúka systematické zmapovanie používania výrazov pre zmysly a farby v českom jazykovom obraze sveta, ktoré je výsledkom spoločného medzinárodného výskumu porovnávacej sémantiky s Katedrou polonistiky Varšavskej univerzity. V duchu metodológie „významom výrazu je súhrn všetkých kontextov, v ktorých sa používa“, bolo analyzovaných množstvo literárnych i umeleckých prameňov. Táto prvá systematická monografia pre český jazyk zaujme iste aj slovenských čitateľov – veď naše jazyky sú natoľko podobné, že väčšina získaných záverov priamo platí aj pre slovenčinu. Autorky vykonali veľký kus práce, takže záverom môžeme k metaforickému názvu knihy pripojiť aj metaforické klobúk dolu, či komu sa nelení, tomu sa zelení.

Martin Takáč

# Zneprítomňovanie prítomnosti



- Elisabeth Young-Bruehlová
- Hannah Arendtová.
- Z lásky k svetu 1. diel
- Preklad Pavol Lukáč
- Agora 2004
- 296 strán
- 390 Sk



- Elisabeth Young-Bruehlová
- Hannah Arendtová.
- Z lásky k svetu 2. diel
- Preklad Pavol Lukáč
- Agora 2005
- 292 strán
- 390 Sk

Biografia je špecifický žáner. Balansuje na hranici fikcie a vedeckej štúdie. Prelínanie sa dvoch svetov, umeleckého a realistického totiž dokáže vyburcovať ľudskú zvedavosť a predstavivosť. Dobrá biografia pomáha naplniť túžbu po autentickosti. Na stránkach K&S (5/2005) som sa venoval dvom podobám biografie filozofky a politologičky Hannah Arendtovej (1906 – 1975). Jedna bola romantickou fikciou o oddanej láske, druhou bol prvý diel jej filozofického životopisu. V roku 2005 vyšla záverečná

*Cez biografiu sa dá dostať pod kožu nielen Arendtovej, ale nám samotným. Môžeme porozumieť, akým spôsobom sa obdobie pred naším narodením vysporiadalo s otázkami, na ktoré v súčasnosti stále hľadáme odpoveď.*

časť druhej z nich. To už nie je príbeh oddanej lásky, ale oddanosti láske, ako popisala svoj ideál sama Arendtová. Mimoschodom, ona sama nemala rada autobiografie. Mala výhrady voči tomuto žánru u všetkých osobností, ktoré neboli zo sféry politiky – či už neboli štátnikmi, generálmi alebo revolucionármi.

Ak chceme lepšie porozumieť jej myšlienkovému svetu, táto biografia však má neoceniteľný význam. Umožňuje totiž niečo, čo jej knihy neumožňujú. Ukazuje aj reakcie, aké jej dielo vyvolalo, a v čom všetkom nakoniec niektoré hlasy oponentov prijala. V každom prípade je to príbeh pútavý

a poučný. Biografia Arendtovej sa dá čítať ako dejiny 20. storočia. Samotné roky jej života, miesto narodenia a kde všade žila a ani pôvod nie sú pre porozumenie minulého storočia nezájímavé. Narodila sa v Pruskom Kráľovci (Königsbergu), ktorý sa v priebehu storočia stal súčasťou viacerých štátnych útvarov. Dnes je mesto, s vtedy silnou a vplyvnou židovskou menšinou, súčasťou Ruska. Bez nemeckého aj židovského živlu. Okrem mesta Immanuela Kanta, ktorý bol aj zdrojom jej filozofie, je jej život spojený s ďalšími centrami svetových dejín a filozofie. Medzi jej domovské adresy patria Berlín, Heidelberg, Friburg, Frankfurt, Magdeburg. Neskôr sa, podobne ako centrum filozofovania, uchýlila mimo rodnej krajiny. Po nástupe Hitlera k moci sa z intelektuálneho turistu po nemeckých univerzitných mestách stala utečenkyňou. Cez masarykovské Československo sa dostala do Paríža, odkiaľ sa jej neskôr, po pobyte vo francúzskych internačných táborech, podarilo cez Španielsko a Portugalsko ujsť aj s manželom do Spojených štátov. V New Yorku sa nakoniec stala takou, akú ju neskôr spoznal intelektuálny svet. Prenikavou analytickou totalitarizmu a novej podoby zla v masových zbyrokratizovaných spoločnostiach a zmyslu ľudského činu. V New Yorku sa zúčastnila diskusií o osídľovaní Palestíny Židmi a vytvorení štátu Izrael, ktorý nakoniec, za okolností, v akých vznikol, neprijala s veľkým nadšením. V Spojených štátoch na vlastnej koži zažila nástup studenej vojny, keď jej ako osobe bez občianstva a s ľavicovou minulosťou hrozilo počas Mccarthyovských čistiek vyhodenie. S Amerikou je spojené celé jej ďalšie dielo a úvahy nad osudom sveta. Nad povojnovým Nemeckom, z ktorého ako Židovka musela ujsť a v ktorom zostali jej učiteľia, nad smrťou Stalina a zmenou vedenia komunistickej strany v Sovietskom zväze, nad revolúciou v Maďarsku v roku 1956, nad Kubánskou krízou, nad situáciou v Izraeli a nad jeho vzťahmi so susednými krajinami a Nemeckom, nad študentskými nepokojmi na konci 60. rokov v Európe aj v Spojených štátoch, ale aj nad „temnými rokmi americkej demokracie“, ktoré sa najotvorenejšie prejavili počas aféry Watergate.

Medzi láskou a samotou Účasť Arendtovej na udalostiach, keď sa lámali dejiny, bola podhubím, z ktorého vyrástol otvorený a slobodný myšlienkový svet, v ktorom je človek a svet milovaný aj napriek svojej nedokonalosti. Akoby až osud človeka bez vlasti, istého druhu bezdomovectva, umožnili spoznať osud človeka v modernej spoločnosti. Pri čítaní pasáží,

či skôr koncepciami lásky v diele svätého Augustína a táto téma je v jej práci, ale aj v živote všadeprítomná. Postupne sa sústredila na tri aspekty lásky. Na lásku ako túžbu (appetitus), na lásku ako vzťah medzi človekom a Bohom Stvoriteľom a na lásku k blížnemu. Tieto tri podoby lásky rozvinula aj na základe kategórií Karla Jaspersa. Svet-sky orientovanú lásku – appetitus – spájala s túžbou, komunikáciou, vznikom. Anticipuje, teda je obrátená do budúcnosti. Existenciálnu lásku, lásku k blížnemu rozlišovala ako konečnú, sebauvedomelú, ako vykúpenie a vernosť. Je to podľa nej láska v prítomnom čase, ktorá oba ďalšie spôsoby časovosti obsahuje. Prítomná láska predpokladá i dve vlastnosti – nádej aj pamäť. Tretí rozmer lásky, transcendentálnu lásku alebo lásku k Stvoriteľovi, dala do vzťahu s poznáním, myslením, vierou a časovo ju smeruje do najposlednejšej minulosti, k stvoreniu. A tieto tri spôsoby časovosti, minulý ako „už nie“, budúci ako „ešte nie“ a súčasný, ktorý v istom zmysle vôbec nie je, tvorili základ jej dizertácie, podobne boli základom aj Bytia a času M. Heideggera. Svoju koncepciu lásky, ktorá vznikla z inšpirácie svätým Augustínom, vysvetlila napríklad aj na kritike známej práce K. Mannheim Ideológia a utópia. Zatiaľ čo Mannheim tvrdil, že myslenie je v službách činu, sama skôr zastávala názor, že ak myslenie môže prehliadať reálne fakty, uložené aj v socioekonomickej situácii človeka, potom sú korene zmyslenia inde, teda myšlienka nie je jednoducho v službách činu. Augustínov pojem lásky je príkladom transcendentnej myšlienky, ktorá nie je spätá s nijakou konkrétnou situáciou ani nie je podriadená činu. Svojmu priateľovi M. Bobovi neskôr adresovala aj svoju predstavu, podľa ktorej „láska k blížnemu je myšlienkou, ktorá má čín usmerňovať, Božia obec nie je ani ideológiou, ani utópiou v zmysle Mannheim“. Jej stanovisko bolo podobné Weberovmu, ktorý tiež spochybnil ukotvenie myslenia v realite, ale predpokladal, že práve myslenie môže usmerňovať a utvárať dianie vo svete. Z tohto Arendtová vytvorila vrchol svojej reflexie, prítomný aj v jej ďalších dielach: „Myslenie je činnosť odťažitá od sveta a láska je transcendentný princíp.“

No práve téma lásky bola tým, čo na Heideggerovej filozofii kritizovala. Bývalí milenci mali rozdielny filozofický svet a inú predstavu o láske. Ako bol sám Heidegger odlúčený od druhých, to isté videla aj v jeho filozofii. Najpodstatnejšou charakteristikou Ja v jeho koncepcii je „jeho absolútne sebestvo, jeho radikálna oddelenosť od všetkých jeho blížnych“. Zatiaľ čo Heideggerovo dielo je orientované k budúcnemu prežitku smrti, Arendtovej práca, aj keď používa rovnaké schému, sa zaoberá aj narodením – natalitou. Už vtedy si uvedomila, ako zásadne človeka formujú podmienky jeho narodenia, jeho okolie a skupina ľudí, ktorej súčasťou sa stane vďaka svojmu narodeniu.

Príbeh neobyčajnej ženy Politická história 20. storočia je len jednou stránkou biografie. Druhou stránkou je sociálna história každodennosti. Sociologická analýza prostredia, ktoré splodilo genialitu, ktorá sa po zasadení do okolností, v akých sa formovala, stáva takmer banálnou. Po osvetlení sa stáva akoby výtvorom súhry okolností, náhod, nešťastí a najmä priaznivého rodinného a spoločenského zázemia. Láskyplné a žičlivé rodinné prostredie úspešných a ekonomicky zabezpečených asimilovaných Židov Arendtovú vybavilo zmyslom pre lásku, priateľstvo a osobné vzťahy. Vytvorilo jej priestor bezpečia a bezstarostnosti, taký, aký jej neskôr dávala filozofia.

V rodine vládli goetheovské zásady – sebadisciplína, konštruktívne ovládanie vášní, odriekanie a zodpovednosť za druhých. Zásady, ktoré sú v jej práci všadeprítomné. No zároveň ju skorá smrť otca a prevažne ženské prostredie postavili pred zásadnú otázku osobných vzťahov k mužom. Bruehlová ako psychoanalytička neobišla ani túto dôležitú súčasť jej života, ktorý bol aj vďaka liberálnej berlínskej výchove v mladosti naplnený ľubostnými vzťahmi. Mala viaceré vzťahy s mužmi, ktorých spájala láska k literatúre a nemeckej kultúre. Okrem milostných vzťahov chýbajúceho otca nachádzala spočiatku vo svojom učiteľovi a neskôr priateľovi Jaspersovi.

Porozumieť svetu Arendtovej znamená zasadiť ju do hustej pavučiny blízkych vzťahov s najvýznamnejšími mysliteľmi a osobnosťami 20. storočia. Šťastena, ktorú tak často vzývala, bola k nej podľa Bruehlovej dvakrát milostivá. Nielenže študovala u dvoch

*Arendtovej reakciou na osud človeka vytrhnutého zo svojho prostredia bola kultivácia prenosného domova – jazyka. Uchovať si puto s rodným jazykom znamenalo uchovať si vlastnú nevinnosť.*

najväčších nemeckých filozofov, ale zúčastňovala sa aj na seminároch a rozhovoroch, na ktorých sa utvárali ich vrcholné diela. Počas štúdií navštevovala nedeľné „duchovné čaje“ u Marianne, vdovy po Maxovi Weberovi, ktorá rozvíjala tradíciu salónnych stretnutí založených manželom. Na nich sa okrem Maxovho brata Alfreda zúčastňovali ďalší známi sociológovia, germanisti, psychológovia, teológovia a filozofi tej doby.

Počas štúdií mala ľubostný vzťah s esejistom a expresionistickým spisovateľom Erwinom Loewensonom, neskôr so synom známeho sociálneho filozofa Leopolda von Wieseho Bennom. Jej prvý manžel bol synom najznámejších detských psychológov Sternovcov, ktorých prístupmi sa neskôr inšpiroval aj Jean Piaget. Keď sa neskôr opäť vydala, ich „kmeň“, teda okruh spriaznených ľudí, tvorili aj také mená ako teológ Paul Tillich, spisovateľ Hermann Broch či filozof Hans Jonas. V emigrácii v Paríži manžel Hannah predostavil Arnoldovi Zweigovi, Bertoldovi Brechtovi aj Walterovi Benjaminovi. Počas niekoľkoročnej emigrácie v Paríži sa spolu s manželom zoznámili s Raymondom Aronom, Alexandrom Kojevom, Jeanom Paulom Sartrom (hoci s tým sa nakoniec nestali priateľmi) a ich blízkym priateľom sa stal aj Alexander Koyré. Široké sociálne väzby a kontakty jej nakoniec pomohli ujsť pred nacizmom do Spojených štátov. Aj prvopočiatky v novom svete boli ľahšie práve vďaka množstvu ľudí, ktorých už skôr poznala v Európe, alebo ktorým bola odporúčaná zo strany širokorozvetvených sionistických a iných židovských organizácií. No meno si ako politická filozofka urobila sama rozsiahlou prácou Pôvod totalitarizmu (1951). To, čo jej otvorilo obzory a svet filozofie, bolo predovšetkým jej prostredie a nem-

čina. To, čo z nej urobilo svetoznámu mysliteľku, bola jej práca.

Sebanachádzanie v rozprávaní

Jej reakciou na osud človeka vytrhnutého zo svojho prostredia bola kultivácia prenosného domova – jazyka. Ako utečenkyňa Arendtová veľakrát zdôrazňovala význam lásky k rodnému jazyku. Sama považovala za svoju krajinu tú, ktorú má najradšej, a tou bolo Nemecko. Nemčina bola jazykom jej detstva, mladosti, obľúbených básnikov a filozofov. V tomto súhlasila so svojimi učiteľmi a priateľmi, podľa ktorých je rodný jazyk jediným, v ktorom sa dá myslieť poeticky. Práve jazyk a možnosť v ňom nachádzať tie pravé významy a obrazy jej pomohli prežiť množstvo žiaľov a problémov. Ako neskôr uviedla vo svojej knihe Ľudský údel, „všetky žiale sú znesiteľné, ak ich včleníte do príbehu alebo ich vyrozprávate“. Okrem vzťahu k svetu bol

pre ňu jazyk dôležitý aj vo vzťahu k sebe samej. Uchovať si puto s rodným jazykom znamenalo uchovať si vlastnú nevinnosť. Práve zvláštny druh nevinnosti bol tým, čo Arendtovú priťahovalo na ľudoch, s ktorými budovala priateľstvá. Šlo o nevinnosť, akú si jednotlivec uchoval neporušenú aj napriek tomu, že mal bohaté životné skúsenosti. Obdivovala nevinných, ktorí sú si vedomí svojej nevinnosti. Jej láska k literatúre zostala jej priestorom slobody a to, čo obdivovala na dobrej literatúre, bolo, ak spisovateľ dokázal urobiť „magický trik“. V ňom ide o schopnosť zviditeľniť neviditeľnú psychologickú oblasť, urobiť z nej súčasť „povrchového sveta lingvisticky opísateľných javov. Príťažlivé je práve to tajomstvo, ktoré dokáže zabrániť, aby pri popise neviditeľného slovom sa predtým neviditeľný jav stal súčasťou hmatateľnej sféry“. O niečo podobné sa pokúšala aj v oblasti politickej filozofie, keď chcela opísať priestor myslenia. Za „dokonalú metaforu“ myslenia navrhla metaforu „nečasového teraz“ medzi minulosťou a budúcnosťou. Metafory majú byť mostom nad priepasťou, ktorá oddeľuje mentálny svet od javového. „Metafory nemajú zostať v javovej oblasti.“ Táto stránka jazyka ju naplňovala. „Poézia pretavuje jednotlivé, o ktorom sa hovorí, do všeobecného, pretože nepoužíva jazyk len ako prostriedok na vyjadrenie určitého stavu vecí, ale premieňa ho na vyvolené miesto tohto celku.“ Jej vzťah k jazyku bol aj vzťahom k svetu. Jazyk má uchovávať a zobrazované má možnosť v jazyku trvať vo svete dlhšie, ako je toho schopný človek. Komunitou a domovom jej bol jazyk, lebo práve on umožňoval zabezpečiť kontinuitu. Možno aj v tom spočíva význam biografie – uchovávať kontinuitu.

Miroslav Tížik

Dalibor Krupka, z cyklu Žiara, 2005



# Nedokonaná spravodlivosť

Niko nespochybňuje potrebu odškodniť ľudí za to, čo pretrpeli a stratili počas holokaustu: chýba však jednotná predstava, ako abstraktnú spravodlivosť realizovať v praxi. Niekdajší veľvyslanec USA pri Európskej únii v Bruseli Stuart E. Eizenstat spomína vo svojej knihe Nedokonaná spravodlivosť na zložité, neraz dramatické a rozporné rokovania pri riešení odškodnenia obetí druhej svetovej vojny v krajinách východnej Európy vrátane Slovenska.



- ▲ Stuart E. Eizenstat
- ▲ **Nedokonaná spravodlivosť**
- ▲ Preklad Eduard Geissler
- ▲ Prostor 2005
- ▲ 382 strán
- ▲ 639 Sk

Napokon sa presadili finančné formy odškodnenia, hoci sa objavili aj nesúhlasné stanoviská: niektorí ich považujú za poškrvnenie pamiatky mŕtvych. Existujúce názorové rozpory signalizujú už prvé riadky Predmluvy. Nositeľ Nobelovej ceny Elie Wiesel pridáva k slovám chvály aj výhrady: „Nesmírne poutavé osobné vzpomínky Stuarta Eizenstata se týkajú té stránky holokaustu, ktorá je mi stále ešte poněkud vzdálená. Ale autora znám již čtvrt století. Náš přátelský vztah se datuje od vzniku prezidentovy Komise pro holocaust a vyvrcholil vznikem dnes už světově proslulého Muzea holocaustu ve Washingtonu. Stu pro tento projekt udělal nesmírně mnoho. Obdiv i vděk si mimoto vysloužil svou neúnavnou snahou domoci se odškodnění a restitucí pro oběti holocaustu i občany nežidovského původu – především z východní Evropy – nasazené na nucené práce. Využil svých zkušeností ve službách vlády i znalosti mezinárodního práva; obratně, houževnatě a s nadšením bojoval za ty, kdo přežili a byli v nouzi – a zvítězil.“

Sám autor približuje svoje názory a motívy v úvode nazvanom Padesát let čekání na spravodlivosť. Dôležitú

úlohu v jeho konaní zohralo osobné priateľstvo s Romanom Kentom, ktorý prežil geto v Lodži (tu zomrel jeho otec) i osviečimský tábor, kde stratil matku a sestru: „Rekl mi, že skutečně neví, jak dlouhou dobu tam strávil. Vím jen to, že minuta v Osvětimi byla dlouhá jako den, den dlouhý jako rok a měsíc byl celá věčnost. Moje odpověď je: Kolik věčností může člověk za svůj život prožít? Nevím.“ Dodnes ho provází zápach spáleného masa, obraz mučených, pocit bezradie a bezmoci, agonie, krutost, bestialita, nestydaté potěšení ve tváři německých zločinců: „Práve na príklade svojho priateľa Eizenstata približuje i morálnu rovinu materiálneho odškodnenia: „Výsledkom mých vyjednávání bylo, že Roman Kent dostal v květnu 2000 z Německa zaplacené za nucené práce, jež vykonával téměř před šedesáti lety. Pro něj však byla mnohem důležitější omluva německého prezidenta Johannese Raua, který 17. prosince 1999 jménem německého lidu požádal o odpuštění. Roman omluvu vyslechl, když stál po mém boku v Berlíně, hlavním městě třetí říše. Peníze pro Romana představovaly symbolické odškodné, aby přeživi věděli, že Němci přiznali vinu za jejich utrpení. Ale omluva byla důležitější: jak Roman řekl, bylo to morální vítězství, protože morálku a etiku nelze nikdy vyjádřit v dolarech a centech.“

Jadro knihy tvoria konkrétne opisy jednotlivých problémov. Prvým „orieškom“ boli reštitúcie majetkov židovských náboženských obcí v postkomunistických krajinách. Eizenstat sa zaoberá nielen vlastnými aktivitami a stretnutiami s predstaviteľmi vlád či židovských komunit, ale približuje aj rozdielne názory a následné spory medzi miestnymi Židmi a reprezentantmi World Jewish Restitution Organisation (WJRO). Z nášho pohľadu sú zaujímavé údaje o situácii v Čechách a najmä na Slovensku. Osobitnú pozornosť venoval prípadu navrátenia cenných predmetov, ktoré úrady slovenského štátu zhabali Židom a po holokauste ich nový režim nechcel (neraz nemehol, lebo nemal komu) vrátiť majiteľom.

Najväčší priestor dostala svojho času veľmi medializovaná téma švajčiarskych bánk, ktoré odmietli zverejniť účty a vrátiť peniaze potomkom obetí holokaustu. Zaujímavá je nielen vecná stránka sporu či priebeh rokovaní medzi švajčiarskymi bankármi a reprezentantmi židovskej komunity, ale aj angažovanosť časti americkej politickej scény a využívanie amerického právneho systému skupinou advokátov na čele so známym Edom Faganom. Autor k nim prechováva zmiešané pocity. Rešpektuje výsledky ich práce, zároveň nešetrí ostrou kritikou: „Američtí právníci, kteří vstoupili na scénu, představovali ďábelskou směsicí egoismu a vzájemné žárlivosti, což značně komplikovalo mou odpovědnost za to, že se švýcarská aféra nevymkne z rukou diplomacie; a od chvíle, co podali žaloby, se mi nedařilo vytvořit z nich soudržnou dohádovací skupinu, s níž by Švýčari mohli vyjednávat. Jednalo se sice o lidi různého charakteru, kteří používali rozmanitou strategii a měli rozličné cíle, všichni ale využili specificky amerického fenoménu – skupinové soudní pře.“

Stuart Eizenstat sa angažoval aj v rokovaniach o umeleckých dielach ukradnutých rakúskym a francúzskym Židom, ale tiež v reštitúciách majetkov rakúskej židovskej komunity. Zaslúžen veľký priestor venuje bojom o odškodnenie ľudí na nútených prácach (na túto tému podrobnejšie Mark Sporerer v knihe Nucené práce pod hákovým křížem, Prostor 2005). Aj v tomto prípade okrem diplomatického umenia pri rokovaniach s reprezentantmi nemeckej vlády a priemyslu opäť zohral dôležitú nátlakovú úlohu fenomén skupinových žalôb.

Stuart Eizenstat zhrnul do jednej knihy veľa zložitých, neraz zdanlivo nekompatibilných fenoménov. Prináša množstvo takmer detektívnych zápletiiek a zaujímavých, z iných zdrojov prakticky nedostupných informácií zo zákulisia diplomacie, práva či bankovníctva. V častiach o Slovensku, ktorého realie poznám, som našiel niekoľko vecných chýb: dnešný stav preživších

(cca 1500) zamieňa autor s celkovým počtom Židov na Slovensku (okolo 3000), Imricha Karvaša skomolil na Karbas, depozit cenných predmetov, ktoré počas holokaustu odobrali Židom úrady slovenského štátu, opisuje akoby vznikol dobrovoľne: „Slovenští Židé uložili své zlato, prsteny, náramkové hodinky a jiné osobní předměty do Slovenské národní banky, když se nad nimi začali stahovat válečné mračky.“ Nie celkom presne opísal výsledné

si kdo dokázal představit, když jsem se do této akce v roce 1995 pouštěl. Obrátili jsme pozornost světa k dlouho přehlíženému problému majetku uloupeného v době holocaustu a provedli jsme konečně, i když nedokonalé vyúčtování zločinů druhé světové války. V análech válečnictví vůbec poprvé lidi vyvinuli snahu, a úspěšnou, odškodnit jednotlivé civilní oběti za bezpráví, jež jim způsobili soukromé společnosti i vlády – za všechno, od

*Stuart Eizenstat zhrnul do jednej knihy veľa zložitých, neraz zdanlivo nekompatibilných fenoménov. Prináša množstvo takmer detektívnych zápletiiek a zaujímavých, z iných zdrojov prakticky nedostupných informácií zo zákulisia diplomacie, práva či bankovníctva.*

česko-slovenské delenie Židom ukradnutého zlata, veľvyslanec SR v USA bol Martin Butara atď... Nevie, či ide o výnimky alebo podobné nepresnosti, ktoré by znížili hodnotu tejto nesporne prínosnej knihy, existujú aj v súvislosti s inými krajinami a témami. To všetko však nie je podstatné: ťažiskom zostáva priebeh a výsledky rokovania. Okrem konkrétnych faktov pred čitateľa stavia nekaždodenné otázky morálky a svedomia.

V rozsiahlom závere (s podtitulom Konečné vyúčtování druhé světové války) autor okrem iného konštatuje: „Jsem skutečně přesvědčen o tom, že při poctivém pohledu jsme dosáhli praktických, politických i morálních úspěchů, které značně převažují nad tím, co nás to stálo, i nad různými zklamáními; a jsou mnohem větší než

nucených prací po ztrátu vlastnických práv na bankovní účty, pojistné smlouvy, umělecká díla a další fyzický majetek. Bude to latka nastavená budoucím bitvám.“

Dielo Stuarta Eizenstata zasluhuje rešpekt, hoci sa ozvali i hlasy, ktoré hodnotia charakter odškodňovacích procesov menej pozitívne. Elie Wiesel vo svojom úvode k tejto knihe kriticky uviedol, že finančným vyrovaním „chudé oběti byly oloupeny o svou chudobu. Zůstává jejich paměť. Eizenstatovým příběhem postupuje až příliš tiše“. Čitateľ si môže a musí vytvoriť názor sám, ja osobne však mám chuť uprednostniť možno „nedokonajú“, ale adresnú spravodlivosť, ktorej sa mohla dožiť aspoň časť obetí...

Peter Salner

Barbora Haviarová, Mamba14.jpg, z cyklu Mamba, 2005



# Zločin a odpustenie

Simon Wiesenthal zomrel v čase českého vydania knižky, ktorá v origináli prvý raz vyšla v roku 1998. Zanechal ňou nielen autentickú spomienku na holokaust, ale predovšetkým odkaz, že napriek autorovmu fyzickému odchodu jeho idey, ideály, morálne problémy a zásady prežívajú a ostávajú aktuálne.



- ▲ Simon Wiesenthal
- ▲ **Slunečnice. Vyprávění o vině a odpuštění**
- ▲ Preklad Zlata Kufnerová
- ▲ H&H 2005
- ▲ 126 strán
- ▲ 399 Sk

Dej je v podstate jednoduchý. Väzňa ľvovského geta Wiesenthala nakamandovali na práce v uliciach mesta. Tu ho neznáma zdravotná sestra odvedie do

neďalekej nemocnice k umierajúcemu mladému esesákovi, ktorý utrpel ťažké zranenie. Pred smrťou chce požiadať nejakého Žida o odpustenie svojich zločinov. Simon Wiesenthal chciac či nechtiac počúva svedčenie chlapca, ktorý sa pôvodne chcel stať katolíckym kňazom, ale nástup nacistov k moci zmenil jeho život. Vstúpil do Hitlerjugend „a to pak byl s církví pochopitelně konec“. Keď vypukla vojna, stal sa dobrovoľne členom SS a išiel so svojou jednotkou na front. V ukrajinskom Dnepropetrovsku nahli 150 až 200 miestnych Židov do

*Väzeň ľvovského geta Simon Wiesenthal odišiel z nemocničnej izby mlčky - nechcel a nedokázal odpustiť svedčajúcemu sa mladému esesákovi. Na druhý deň sa od sestry dozvedel, že esesák v noci zomrel a odkázal mu svoje veci. Pochovali ho na miestnom cintoríne. Na hrob zasadili (takisto ako iným nemeckým mŕtvym) jednu slnečnicu.*

domu, ktorý podpálili. Nasleduje očakávané inferno: „Za oknom na druhom poschodí vidím muža s malým dieťom na ruce. Hoří mu oděv. Vedle něho stojí žena, určitě matka toho dítěte. Muž volnou rukou zakryje dítěti oči a vyskočí na ulici. Po několika sekundách ho následuje matka. Také z ostatních oken se vrhají hořící postavy... A my střílíme... ach Bože“. (...) Nevím, kolik lidí dalo přednost skoku z okna před upálením, ale na tuhle rodinu nikdy, už nikdy nezapomenou – především na to dítě. Mělo černé vlasy a černé oči.“ Spomína na rodičov, popisuje svoje ďalšie osudy i okolnosti zranenia, ktoré utrpel. Na záver mučivej svedčenie prichádza pointa: „Já vím, že to, co jsem vám vyprávěl, je strašné. Za dlouhých nocí, kdy jsem musel čekat na smrt, jsem neustále cítil potřebu pohovořit o tom s nějakým Židem... abych ho po-

prosil o odpuštění. Jen jsem nevěděl, zda nějaký Židé vůbec ještě jsou... Vím, že to, co žádám, je pro vás skoro příliš. Jenže bez odpovědi nemůžu v klidu zemřít.“ Židovský väzeň odišiel z nemocničnej izby mlčky, pretože nechcel a nedokázal odpustiť. Na druhý deň sa od sestry dozvedel, že esesák v noci zomrel a odkázal mu svoje veci. Pochovali ho na miestnom cintoríne. Na hrob zasadili (takisto ako iným nemeckým mŕtvym) jednu slnečnicu.

Pre Simona Wiesenthala sa však príbeh vojakovú smrťou neskončil. Ešte v tábore (sám aj s inými židovskými i kresťanskými spoluväzňami) riešil dilemu, či umierajúcemu predsa len nemal dať požadované odpustenie. Po oslobodení navštívil v Stuttgarte vojakovú matku. Rozprával jej o synovej smrti, nie však o jeho zločinoch. Záverečné riadky dokumentujú, že ho dilema viny a odpustenia trápila naďalej: „To všechno jsou úvahy, které hovoří v jeho prospěch. A přesto – měl jsem mu já, či měl by mu vůbec někdo odpustit? A směl by mu odpustit? Dnešní svět však od nás žádá, abychom odpouštěli i těm, kteří nás svým jednáním stále znovu provokují. Žádá od nás, abychom udělali tlustou čáru, jako by se nic podstatného nestalo. A mnozí z nás, kteří v oněch strašných dobách trpěli a v myšlenkách se dosud cítí

v tom pekle uvěznění, před požadavkem odpustit pokaždé oněmí. Tato otázka přežije všechny procesy a bude aktuální i tehdy, až budou nacistické zločiny dávnou patřít minulostí. Proto se obracím na lidi, o nichž si myslím, že k tomu mají co říci. Má to být výzva. Neboť události, které ji vyvolali, se mohou opakovat. Vím, že mě mnozí chápou a mé chování vůči umírajícímu esesmanovi ocení. Vím však také, že mě právě tak mnozí odsoudí, neboť jsem vrahovi, který se kál, ve smrti neulehčil.“

Na tomto mieste sa text končí a zároveň začína. Wiesenthal sa skutočne obrátil na desiatky osobností s otázkou, či mal alebo smel odpustiť... A tu sa zároveň objavuje slabina i najsilnejšia stránka diela o živote, smrti a morálke. Podľa prekladateľky problémy s autorovým právom vraj nedovoľujú preložiť a uverejniť znenie týchto odpovedí. Dozvedáme sa len mená 43 autorov, ale verbálne vyjadrenie chýba. Ich názor nám približuje len zaradenie do niektorých z 11 zovšeobecňujúcich kategórií, ktoré Wiesenthal vytvoril. Škoda... Ale vlastne možno ani nie. Každý má takto otvorený priestor na úvahy, ako by podobnú dilemu podľa svojho vedomia a svedomia riešil on sám.

Peter Salner



# Skúmanie prepadliska dejín

**N**ovember 1989 otvoril historickú tému bolševického komunizmu ako politickej doktríny, tak aj ako politickej praxe, časovo a obsahovo jasne vymedzenú momentom jeho zrodu a pádu. No historikom v postkomunistickom Česko-Slovensku trvalo určitý čas, kým sa tejto exkluzívnej príležitosti chopili. Napriek nadobudnutej slobode slova, spoločenská klíma v prvých rokoch po páde totalitného režimu nebola obzvlášť priaznivá pre otvorené a nepredpojaté bádanie; pole ovládla publicistika, jednostranne zameraná na „odhaľovanie zločinov komunizmu“. V závislosti od ponovembrovej „spoločenskej objednávky“ sa aj seriózne historický výskum prednostne zaoberal objasňovaním temných stránok pobebruárovkej totality a prvé výsledky ponúkal v podobe rôzne koncipovaných „čiernych kníh“. Až v polovici druhého desaťročia obnovenéj demokracie prichádza sústavný pokus popísať, analyzovať a vyložiť bolševický komunizmus v československých podmienkach ako historický fenomén, t. j. objasniť, akými cestami, metódami a prostriedkami sa etabloval ako ultraľavý extrém na politickej scéne medzivojnovej parlamentnej demokracie, v akých podmienkach sa prepracoval k podielu na moci, ako došlo k jeho premene na totalitnú štáto-stranu, ovládajúcu na dlhé desaťročia spoločnosť, ktoré faktory a ako pôsobili pri demontáži komunizmu ako ideológie aj ako štátnej

*Napriek nadobudnutej slobode slova, spoločenská klíma v prvých rokoch po páde totalitného režimu nebola zvlášť priaznivá pre otvorené a nepredpojaté bádanie.*

reality, ako sa na celom tomto procese, vo všetkých jeho fázach, zúčastňovala nekomunistická verejnosť a do akej miery objektívne či deformovane tieto deje priebežne reflektovala historiografia. Inštitucionálne výskum zastrelil Ústav pro soudobé dějiny v Prahe a vedenia (časovo aj obsahovo) nezvyčajne rozsiahleho projektu sa ujal univerzitný profesor Zdeněk Kárník. Spolu s Michalom Kopečkom, vedeckým tajomníkom grantového projektu, prizvali k spolupráci kolegov z akademických a univerzitných historických pracovísk od Prahy po Košice. Ako zostavovatelia postupne prezentovali jej výsledky v piatich voľne komponovaných zväzkoch zborníka historických štúdií pod spoločným názvom Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Príspevky zaraďovali tak, ako postupoval čiastkový výskum problematiky. Osloveným autorom ponechali úplnú slobodu vo voľbe témy, v metódach jej spracovania, vo výbere „žánru“, ako aj pri formulovaní záverov v súlade s ich vedeckým presvedčením a bez ohľadu na politické vyznenie. Hlavný zostavovateľ sa výslovne dištancuje od úmyslu poskytnúť v tejto podobe „nejaký nový prehľad dejín KSČ“. Proklamovaným zámerom bolo mapovanie historického „terénu“ a hľadanie ťažiskových tém (a azda aj autorov) pre budúce syntetické spracovanie dejín komunizmu a radikálneho socializmu v podmienkach Československa. A to na takej úrovni, aby bolo schopné prispieť k poznaniu skúmaného fenoménu v širokom medzinárodnom kontexte.

Časový oblúk 1918 – 1989 ponúka delenie na dve základné obdobia

– pred a po roku 1945. Hoci pri vyššie naznačenom prístupe mohlo byť problémom ustriehnuť proporčné spracovanie jednotlivých období, výsledkom je celkom rovnovážne zastúpenie starších a novších dejín (23 ku 25 príspevkom). Ak by sa však mimoriadne svedomitý čitateľ podujal prečítať všetky zväzky v poradí, v akom sa dostávali na knižný trh, nadobudol by pravdepodobne torzovitý, mozaikovitý, no rozhodne dosť chaotický dojem. Nazdávam sa, že začať treba od prostriedku.

Najmä preto, že v treťom zväzku je zaradená „pilotná“ štúdia Z. Kárníka, ktorá jednak predstavuje celkovú koncepciu projektu, jednak môže poslúžiť ako kľúč na lepšie utriedenie problematiky veľkej časti ostatných príspevkov. Autor svoju všeobecne teoretickú úvahu o pravom a ľavom politickom extrémе (predstavovanom fašizmom/nacizmom na jednom póle a bolševickým komunizmom na póle druhom) a o ich fungovaní v realite parlamentnej demokratického systému konkretizuje na historickej matérii I. ČSR, ktorá je pre neho porovnávacou základňou aj pre obdobie rokov 1945 – 1948, a dokonca aj po roku 1990.

Spoločným menovateľom oboch extrémov je antidemokratizmus; odmietanie demokratických princípov za súčasného využívania demokratických inštitúcií a na druhej strane otvorená alebo zastretá glorifikácia diktatúry ako domnelo „najefektívnejšieho“ štátneho usporiadania. Politickým extrémom v Československu nazýva strany, hnutia, organizácie, názorové prúdy a zoskupenia odmietajúce systém čs. parlamentnej demokracie, „ktoré ju zamýšľali odstrániť, s tým cieľom vypracovávali plány, zvažovali štruktúry politických, personálnych, finančných a ľudských opôr a spojeneckých väzieb, budovali alebo zamýšľali budovať príslušné nástroje a prostriedky – od propagandistických cez organizačné po zbrojné – a pripravovali zásadnú zmenu, ktorú nazývali revolúciou“. Pokiaľ ide o ľavý extrém, Kárník „bolševický komunizmus“ leninského (a samozrejme stalinského) typu dôsledne odlišuje od radikálne socialistických, hoci tiež ultraľavicových doktrín a hnutí. Na rozdiel od bolševizmu,

K ďalšiemu okruhu patrí analýza a interpretácia výsledkov všetkých slobodných parlamentných volieb a určovanie miesta KSČ v pluralitnom stranícko-politickom systéme; ako „neštáto tvornej“ opozície v rokoch I. ČSR a ako „vedúcej sily“, tzv. „národnej a demokratickej revolúcie“ v období „ľudovej demokracie“.

Väčšina autorov sa v tej či onej miere dotýka väzieb KSČ s riadiacou zahraničnou ústredňou (Kominternou, Informbyrom, KSSZ). Sem patrí tiež rozbor účelových obrátov záväznej línie „medzinárodného komunistického hnutia“; samostatný súbor z tohto hľadiska predstavujú príspevky k problematike antifašizmu, ilegality a odboja v rokoch druhej svetovej vojny. Skúma sa scenár a priebeh frakčných bojov, z Moskvy

éry. Osem slovenských príspevkov možno priradiť ku všetkým uvedeným problémovým okruhom; všetky sa tiež, v tej či onej miere a v rôznych vývojových obdobiach, dotýkajú vzťahu komunizmu a nacionalizmu.

Pestré vekové zloženie autorov (od 25 do 83 rokov) prirodzene prináša rôzny stupeň oboznámenosti s problematikou a vedeckej akribie, rozdielnu hĺbku erudície a z nej vyplývajúcu šírku záberu, ale aj neejednotnú „optiku“ a hodnotiace súdy ovplyvnené vlastnou životnou skúsenosťou. (Základné údaje o autoroch, s priblížením ich hlavného bádateľského a publikačného záujmu, možno nájsť na konci jednotlivých zväzkov.) Vzácné vyrovnaný je podiel najstaršej generácie historikov nad šesťdesiat rokov (16) a najmladšej generácie – dvadsiatnikov

*Pre mladých historikov sa štúdium bolševického komunizmu a radikálnych hnutí stáva provokujúcou výzvou.*

riadených ideologických kampaní nasledovaných pravidelnými čistkami; vplyv direktívnych zásahov zhora na početnosť, sociálne zloženie, politickú váhu a vplyv komunistickej strany a na stratu jej „robotníckeho“ charakteru. Podrobne sa mapuje vývoj členskej základne a organizačnej štruktúry pobebruárovkej totalitnej štáto-strany, zloženie a fungovanie jej riadiacich orgánov a aparátov až po mocenskú špičku. Sleduje sa pôsobenie komunistického diktátu na školstvo a kultúru.

Peripetie permanentného zápasu o „ideovú čistotu“ strany, konflikt „dogmatizmu“ a „revizionizmu“ v oficiálnej marxistickej ideológii a cielené vytváranie obrazu „vnútorného nepriateľa“ v komunistickej propagande možno tiež sledovať v priebehu celého vývoja. Vynikajúca biografická spomienka, ktorá približuje myšlienkový svet vedúceho pracovníka ideologického aparátu, je súčasne aj zasväteným retrospektívnym pohľadom historika na „dejeje dejín KSČ“.

Viaceré štúdie rozoberajú rôzne spoločenské aspekty reformného, „obrodného procesu“ v druhej polovici 60. rokov, a jeho „prevalcovanie“ vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy, upevnenie „konzervatívov“ a nástup „normalizácie“. Najnovšie výskumy sa zaoberajú problémom politickej opozície, zameranej na demontáž komunizmu a jej konfrontácie s represívnym aparátom komunistického režimu v 60. až 80. rokoch. Otvára sa komparatívne štúdium podobností a odlišností opozície v krajinách bývalého sovietskeho bloku.

Príspevky z hospodárskych a sociálnych dejín si všímajú napr. zmeny sociálneho systému v povojnovom Československu, ovplyvnené veľkorysými projektmi sociálneho štátu; posudzujú ich v kontexte európskeho vývoja. Rodové štúdie sú zastúpené témou ľavicovej reflexie „ženskej otázky“. Pod príznačným názvom Výkladná skriňa socializmu sa ponúka zaujímavá sonda z oblasti dejín každodennosti. K čitateľsky najpríťažlivejším určite patria spomienky a politické biografie, približujúce kariéru či pohnuté osudy známych, menej známych aj celkom neznámych protagonistov českého a slovenského komunistického hnutia a komunistickej

a tridsiatnikov (15). Symbolicky to reprezentuje aj dvojica zostavovateľov. Naproti tomu generáciu štyridsiatnikov a päťdesiatnikov, ktorí by mali zohrať funkciu „medičlánku“ z hľadiska kontinuity výskumu, tu zastupuje len sedem mien. Súvisí to možno s nízkou „prestížnosťou“ problematiky, no najmä asi so stavom jej doterajšieho spracovania. Stredná generácia historikov očividne uprednostňuje iné témy.

Kým najzrelšia skupina bádateľov sa po dlhoročnej prestávke vracia k spravidla nedobrovoľne opusteným výskumom, aby bez tlaku ideologickej cenzúry a autocenzúry preverila svoje staršie, dobovo podmienené závery, zdá sa, že pre mladých historikov, pôsobiacich v celkom odlišných spoločensko-politických podmienkach, sa obnovené štúdium bolševického komunizmu a radikálnych hnutí, stáva provokujúcou výzvou. Dokážu sa s ňou celkom úspešne vysporiadať; vyzbrojení znalosťou cudzojazyčnej literatúry, orientovaní v nových metodologických prístupoch a postupoch, nezatažení ideologizmami a neskompromitovaní minulou spisbou.

Charakterom spracovania je celok určený skôr odbornej, alebo aspoň poučenej verejnosti, s hlbším záujmom o moderné dejiny a politiku. Poznámkový aparát na konci každého zväzku odkazuje na množstvo po prvýkrát sprístupnených dokumentov z domácich a zahraničných straníckych archívov, na unikátne spomienky priamych aktérov či spoluučastníkov dejov a na širokú škálu literatúry. Texty dopĺňajú početné tabuľky, zostavené na základe najnovšieho výskumu a niekoľko dokumentárnych príloh. Autentickú hodnotu umocňujú aj fotografie použité na obálkach jednotlivých zväzkov. Celý súbor sa určite môže stať dobrým študijným materiálom pre poslucháčov histórie, politológie a ďalších vied o spoločnosti. Pravdepodobne neosloví tých, ktorí požadujú jednoducho zatratenie celej komunistickej éry a jej aktérov. Neuspokojí ani tých, ktorí očakávajú súvislý a „zaručene správny“ výklad dejín komunistickej strany. A nemôže dať ani jednoznačnú odpoveď na otázku položenú v titule tohto článku.

Xénia Šuchová

Pavol Prok, z cyklu Svetlá mesta, 2005



# Poznáme slovenské dediny?

kultúry, vyhľadávali stratené zákutia, kde pretrvávajú „tradičného sveta“ predpokladali a často aj našli. Sociálni a kultúrni antropológovia zasa zostávali verní téze, že predmetom výskumu by mali byť malé komunity, mimo Európy napríklad kmene alebo kmeňové spoločenstvá. Keď sa výskumnou oblasťou antropológov stala aj Európa, vcelku logicky sa ich záujem susedil na „prehľadné“ komunity, teda opäť menšie vidiecke sídla. Ako etnológovia, tak aj antropológovia, pravda každým z nich z iných dôvodov, inklinovali k vytváraniu obrazov relatívnej nezávislosti a autonómnosti skúmaného „mikrosveta“. Od šesťdesiatych rokov 20. storočia sa však v jednej aj druhej disciplíne rozvinuli bádateľské prúdy, ktoré si plne uvedomovali nutnosť vnímať aj malé komunity ako súčasť rozvinutej komplexnej modernej spoločnosti a preniesť dôraz na spoločenské zmeny.

Výskumy českého afrikanistu, sociálneho antropológa Josefa Kanderta vo vidieckom prostredí Slovenska v šesťdesiatych až osemdesiatych rokoch 20. storočia sa orientovali na spomínaný nový prúd. Napomohlo tomu zaiste už školenie autora, keďže medzi jeho učiteľov patrili Ladislav Holý a Milan Stuchlík, ktorí svojim článkom *Co je a co není etnografie?* v roku 1964 spustili československú diskusiu o zásadných paradigmatických otázkach etnologickej vedy. (Neskôr, po emigrácii z Československa, obaja ovplyvnili rozvoj anglosaskej kritickéj sociálnej antropológie v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia.)

Keď sa Josef Kandert v publikácii z roku 2004 vrátil k svojim výskumom spred dvoch desaťročí, predložil čitateľom, upozorňujúc nielen antropológom alebo etnológom, pútavý obraz sveta vidiečanov v poslednej fáze socialistického režimu. Lokálne vidiecke spoločnosti pritom skúmali inak než väčšina jeho kolegov – etnografy v tom období: popisovali ich ako súčasť modernizujúcej sa spoločnosti v československej podobe „reálneho socializmu“. Výskumnú oblasť si Kandert vybral pre niektorých klasických bádateľov tiež značne neortodoxne. Dlhodobé, niekoľkomesačné stacionárne výskumy autor vykonal v obciach Sihla, Sebechleby a Látky. Okrem toho navštívil ďalších 31 obcí v pásme vymedzenom zhruba na severozápade Banskou Bystricou, na severe Breznom, na juhovýchode Modrým Kameňom a na juhu Levicami. Čo tieto obce vlastne spájalo? Kandert svoje výskumné teritórium charakterizoval ako horské a nížinné sídla, medzi ktorými existoval dlhodobý migračný pohyb. Väčšina hor-

Osudy takýchto „kolonistov“ poznáme z farbistých románov Ladislava Balleka z južnoslovenského mesta Palanka (čo sú podľa mnohých vlastne Šahy).

Kandert horskú a nížinnú oblasť dal ešte do ďalšieho protikladu, z hľadiska výskumného zámeru veľmi podstatného. Horniaci žili už pred druhou svetovou vojnou viac v peňažnom systéme zamestnancov, boli to robotníci, drobní podnikatelia a roľníci, ich svet bol svetom zmien a podnikateľského pohybu. Dolniaci viac než horniaci zostávali naďalej v systéme prírodného hospodárstva, peniaze – „obeživo“ – zohrávali v tomto svete menšiu úlohu, a vôbec svet na dolniakoch bol viac statický, málo premenlivý. Proces modernizácie jedného a druhého sveta mal inú periodicitu a iný kultúrny i historický kontext.

Tak sa v Kandertovej práci obce okolia Detvy a Krupiny objavujú v nečakaner podobe. Neskúma dediny ako miesta rázovitých krojov, piesní, hudby, tanca či ľudovej architektúry, ale hľadá a nachádza niečo iné – realitu všedného dňa horských a nížinných

lizmu. V čase, keď si Bratislavčania kupovali drevenice v Slovenskom rudohorí a romanticky objavovali „tradičnú“ dedinu, Kandert skúmal, ako fungujú siete dedinskej komunity, ako sa formálne i neformálne prejavuje moc inštitucionálnych predstaviteľov obce, teda predsedov a tajomníkov národných výborov, predsedov strany a iných „mocných“. Popisoval rytmus všedného dňa na dedine, mužský pohľad na ženský svet a naopak, organizáciu života rodiny, povinnosti, úlohy a postavenie jednotlivých členov. Za jednu z najcennejších častí, najmä pred dnešnú dobu, pokladám stať o vzťahu rímskeho a nerómskeho obyvateľstva na slovenskom vidieku pred rokom 1989. Prináša triezve popisy vzťahov dvoch etnických skupín, v ktorých dominuje paternalistický, nerovnocenný postoj majority voči minorite. Kandertove etnografické poznatky tak nepodporujú spätne idealizovanie vzťahov Rómov a Nerómov v období pred rokom 1989. V neposlednom rade je Kandertova kniha sebareflexiou terénneho bádateľa. Autor uvažuje o úlohe

trendom v antropológických a etnológických výskumoch) neviest pravé mená obcí, ani nezverejniť mená informátorov. Viedol ich k tomu nielen zákon na ochranu osobných údajov, ale predovšetkým profesionálna etika výskumnika, ktorý musí citlivo zvažovať, či publikovanie niektorých údajov nespôsobí ujmu aktérom sociálneho diania v danom prostredí.

Bolo to múdre rozhodnutie, pretože čitateľ dostal do rúk neoklieštený plastický popis sociálnej zmeny v obciach západoslovenského mikroregiónu v knihe nazvaného *Ostrianský región*. Zostavovateľka Olga Danglová a spoluautori Zuzana Beňušková, Peter Slavkovský, Rastislava Stoličná, Andrea Šalingová a Natália Veselská veľmi podrobne zmapovali metamorfozu slovenskej dediny. Pýtali sa na to, ako sa prejavuje spoločenská, ekonomická i kultúrna zmena v súčasnosti a porovnávali ju i interpretovali na základe stavu v období od roku 1945 do roku 1989. Zložité procesy osvetľujú cez javy ako vlastnícke vzťahy, zamestnanecká štruktúra alebo sociálna hierarchizácia a ilustrujú ich na príkladoch osobných príbehov konkrétnych ľudí. Striedanie empirických výskumných dát s rozprávami aktérov zmien – živých, reálnych ľudí v súčasnosti –, nielen objasňuje sociálnu realitu z rôznych uhlov, ale tiež vytvára čitateľsky pritažlivú formu publikácie. Autori putujú stále ďalej po spleť chodníčkoch každodennej reality na vidieku, zaoberajú sa premenami v poľnohospodárstve, rozpadom či prosperitou poľnohospodárskych družstiev a novými podnikateľskými aktivitami. Venujú sa výskumu politických, mocenských štruktúr a popisujú, aké sú rôzne štýly vládnutia v obciach. Dostávajú sa až k otázkam konfliktov na lokálnej úrovni, ktoré sú – ako prinášajú výsledky bádania – jedným zo sprievodných znakov súčasnej transformácie. Čo ich však spôsobuje a prečo? Máme naozaj do činenia s nevyhnutnou daňou dnešnej spoločenskej zmeny alebo ide o prepletenec súčasných a minulých konfliktných vzťahov? Monografia Olgy Danglovej a spoluautorov dáva čitateľom náhľad do aktuálneho diania, ktoré na jednej strane súvisí s globálnymi zmenami, avšak na druhej strane, ako dôvodí bádateľ, má veľa do činenia s kultúrnou tradíciou a predchádzajúcim spoločenským stavom. Oboje v mnohom podmieňuje správanie a konanie obyvateľov na vidieku.

Josef Kandert i Olga Danglová so spoluautormi odkrývajú málo známu tvár slovenského vidieka v socialistickom a postsocialistickom období. Obe práce zároveň ukazujú možnosti hlbokého antropológického a etnologickeho ponoru do mikrovláskien sociálnej reality, ktorý sa opiera o dôkladný etnografický terénny výskum.

Gabriela Kiliánová

*Striedanie empirických výskumných dát s rozprávami aktérov zmien – živých, reálnych ľudí v súčasnosti –, nielen objasňuje sociálnu realitu z rôznych uhlov, ale tiež vytvára čitateľsky pritažlivú formu Danglovej publikácie.*

sídel, ktoré prechádzali selektívnou modernizáciou socialistického obdobia.

Popis sveta slovenských vidiečanov autor začína interpretáciami ich predstáv o sebe a o „iných“ – teda o obyvateľoch iných obcí, o meštánoch a cudzincoch. Aj Kandertove výskumy potvrdili v sociálnych vedách vcelku uznávaný poznatok: postoj k iným národom sú spravidla menej priaznivé tam, kde obyvatelia nemajú osobnú skúsenosť s cudzincami a naopak zväčša priaznivejšie tam, kde ich poznajú. S teritoriálnou vzdialenosťou od iného národa a s malou možnosťou osobných stretnutí (a teda osobných skúseností pozitívnych i negatívnych) narastajú všeobecné stereotypné predstavy o tých druhých. Vzhľadom na etnocentrizmus vzájomné porovnanie svojho národa s tým druhým vlastne logicky a prirodzene ústi vo vlastný prospech. Inak povedané, vlastný národ v porovnaní s inými musí byť aspoň v niektorých charakteristikách lepší, a preto ten druhý horší. Je to memento etnológických a antropológických výskumov, na ktoré často zabúdame.

Jadro publikácie tvorí antropológická analýza života v dedinskej komunite. Vďaka veľmi dobrej interpretácii „hustých“ empirických dát otvára sa pred čitateľom nie veľmi známy obraz života dediny reálneho socia-

lneho výskumnika, o možnostiach i obmedzeniach antropológa, ako získať čo najhlbšie, najpodrobnejšie a najrozmanitejšie údaje. Komentuje rovnako „druhú stranu“ v tomto procese, teda svojich respondentov, dedičanov, ktorých život bol objektom jeho výskumu a ktorí mu tieto informácie o sebe mali dať. Dnešné, reflexívne úvahy zreleho bádateľa Josefa Kanderta prinášajú ďalší podnet do súčasnej diskusie o etickej stránke etnológických a antropológických výskumov. Čo môžem zverejniť? Aké informácie môžem použiť, analyzovať a pritom neublížiť mojim respondentom?

S podobnými dilemami sa musel borit autorský kolektív pod vedením Olgy Danglovej v monografii o súčasných spoločenských a kultúrnych premenách jedného slovenského mikroregiónu po roku 1989. Bádateľia použili dotazníkové prieskumy, tie kombinovali s rozhovormi s vybranými informátormi a priamymi pozorovaniami. Dostali sa tak vďaka kombinácii viacerých metód k aktuálnym, podrobným, ba priam zasväteným informáciám o ekonomických, politických, spoločenských a kultúrnych procesoch na lokálnej úrovni. Navyše, aktéri týchto procesov boli konkrétni ľudia, známi a identifikovateľní vo svojom prostredí. Preto sa autori kolektívnej monografie nakoniec rozhodli (v súlade so súčasným

Pavol Prok, z cyklu *Svetlá mesta*, 2005



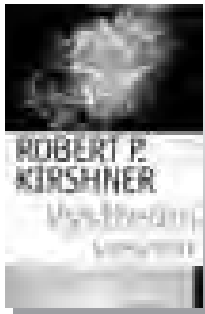
Hoci urbánna etnológia/antropológia v druhej polovici 20. storočia už prekonal svoju počiatočnú fázu a naplno sa etablovala ako uznávaný i vyhľadávaný bádateľský smer, doménu výskumov etnológov, sociálnych a kultúrnych antropológov zostával naďalej vidiek. Väčšina bádateľov, či

*Kandert skúmal lokálne vidiecke spoločnosti inak než väčšina jeho kolegov – etnografy: popisoval ich ako súčasť modernizujúcej sa spoločnosti v československej podobe „reálneho socializmu“.*

už vedome alebo len automaticky a zo zotrvačnosti, sa sústreďovala na kultúrne a spoločenské javy na dedinách, často v značne odľahlých a izolovaných oblastiach. V prípade etnológov išlo o epistemologickú kontinuitu s odborom národopis: v predmete bádania sa výskumníci orientovali predovšetkým na javy tradičnej ľudovej

ských obcí sa nachádza v Slovenskom rudohorí, vlastne v okolí „rázovitej“ Detvy, odtiaľ obyvatelia od konca 17. storočia odchádzali do južných oblastí v Štiavnických vrchoch. Migračný pohyb jestvoval až do polovice 20. storočia: po skončení druhej svetovej vojny horniaci osídľovali uvoľnené územia na slovensko-maďarskom pomedzí.

# Zápisky z veľkej výpravy



▲ Robert P. Kirshner  
▲ Výstredný vesmír  
▲ Preklad Jiří Podolský  
▲ Paseka 2005  
▲ 316 strán  
▲ 479 Sk

**K**edy sa pozeráme na glóbus, môže nám napadnúť, aká škoda, že nežijeme v dobe veľkých zámorských ciest. Z máp zmizli nápisy „tu sú levy“ a nikto sa už nevydá do miest, kam noha bieleho muža nestúpila, aby si odtiaľ priviezol náklad vzácneho korenia. Lenže zdanie klame. Výpravy do neznáma pokračovali aj potom, ako sa Magellanova loď Victoria vrátila z cesty okolo sveta. Ich účastníkmi neboli námorníci, ale astronómia a ich cieľom neboli exotické ostrovy, ale hviezdy a galaxie. Posledná takáto výprava sa odohrala nedávno. Začala sa koncom 80. rokov a skončila s veľkou slávou v roku 1998. Aby si milovníci dobrodružných príbehov prišli na svoje, onedlho nato vyšla kniha, kde je farbisto opísaný jej priebeh. Volá sa Výstredný vesmír a napísal ju očitý svedok vtedajších udalostí, americký astronóm Robert Kirshner.

V knihe opisuje, ako sa vedcom podarilo objaviť základný nový fakt o vesmíre, v ktorom žijeme – a to, že jeho rozpínanie sa s časom zrýchľuje. Na prvý pohľad to vyzerá jednoducho. Stačí zmerať rýchlosť rozpínania dnes a rýchlosť rozpínania pred nejakým časom a tieto dve rýchlosti porovnať. Lenže „pred nejakým časom“ znamená pred pár miliardami rokov. Musí to byť čas na škále veku vesmíru, a to je veľmi, veľmi dlhá doba. Ako píše Kirshner, ľudský život je v porovnaní s ňou toľko, čo jeden nádech v porov-

te, vidíme ju v čase, keď franský kráľ Chlodovik I. porazil Vizigótovej a stal sa pánom Galie. Wow! Takže na to, aby sme sa vrátili o päť-šesť miliárd rokov späť, nemusíme mať stroj času. Všetko, čo potrebujeme, je dobrý ďalekohľad.

Najvzdialenejšie galaxie, ktoré astronómia dokážu zachytiť ďalekohľadom – galaxie na okraji pozorovateľného vesmíru –, sú dosť ďaleko na to, aby sa na nich prejavilo, či a ako sa mení rýchlosť rozpínania vesmíru. Časový úsek, ktorý nás od nich delí, je taký dlhý, že rýchlosť rozpínania sa počas neho mohla zmenšiť alebo zväčšiť aj niekoľkokrát. Lenže čo z toho? Keď chceme zmerať zrýchlenie guľôčky na naklonenej rovine, musíme zaznamenať jej polohu v pravidelných časových odstupoch. Z nej zistíme rýchlosť a z rýchlosti zistíme zrýchlenie. (Tento postup sa dá použiť aj v prípade, ak sa sklon svahu, po ktorom sa guľôčka kotúľa, mení. Ak ide o pohyb po naklonenej rovine, určovaniu rýchlostí sa môžeme vyhnúť a zrýchlenie zmerať zo vzorca pre dráhu rovnomerne zrýchleného pohybu.) Keď pozorujeme ďaleké galaxie, robíme niečo iné – v rôznych časoch zaznamenávame polohu rôznych guľôčok. Ako z toho zistíme, aké majú zrýchlenie?

Kirshner odpovedá na túto otázku prirovnaním svetla, ktoré k nám prichádza z galaxií, k snehovým guľiam, ktoré hádzal ako chlapec za odchádzajúcim autobusom. Ak chce čitateľ prozaičnejšiu odpoveď, príde na ňu sám, keď si pozorne prečíta kapitolu s názvom Rozpínanie vesmíru. Prvá polovica odpovede znie, že rýchlosť galaxií neurčujeme z ich polôh v rôznych okamihoch, ale z ich svetla. Astronómia ho rozkladajú do spektra a merajú jeho červený posun, čiže to, o koľko sú posunuté spektrálne čiary oproti polohe, ktorú zaujímajú v laboratóriu. Čím väčší červený posun, tým väčšia rýchlosť. A druhá polovica odpovede? Rýchlosti rôznych galaxií v tom istom okamihu nie sú nezávislé. Platí pre ne zákon, ktorý objavil pred takmer osemdesiatimi rokmi Američan Edwin Hubble (podľa Kirshnera „bývalý právnik z Missouri, občasný boxer, prestížny rhodesovský štipendista, kapitán delostrelectva, anglofil, rybár loviaci na mušky a čulý kariérista“... no, to posledné by sa skôr malo preložiť ako „muž čulo budujúci svoju kariéru“) – rýchlosť galaxie je úmerná jej vzdialenosti. Inými slovami, ak poznáme rýchlosť jednej galaxie, poznáme rýchlosť všetkých. Ako v tom výroku (od Omara Chajjama?), že pochopíme celý vesmír, ak porozumieme jedinej kvapke vody. Keď sme zmerali rýchlosť blízkej galaxie dnes a rýchlosť ďalekej galaxie v minulosti, Hubblov zákon nám povie, aká bola rýchlosť blízkej galaxie v minulosti. Môžeme teda porovnať rýchlosti tej istej galaxie

zita nestačí. Keď zasvietime z dvakrát väčšej diaľky baterkou, ktorá vydáva štyrikrát viac svetla – má štyrikrát väčší výkon – efekt je rovnaký. Na mapovanie vesmíru teda potrebujeme objekty, o ktorých vieme, koľko svetla vydávajú. V astronomickom žargóne „štandardné sviečky“. Keď astronómia pozorujú neznámu oblasť vesmíru, je to, akoby v diaľke videli neznáme pobrežie. Štandardné sviečky sú majáky, ktoré im svietia na cestu, takže sa môžu bezpečne preplaviť cez útesy a objavené územie zaniest do máp.

Zrýchľovanie vesmíru objavili dva súperiace vedecké tímy, ktorých prístup bol v mnohých ohľadoch odlišný. V tom zásadnom sa však zhodovali. Oba použili ako štandardné sviečky mimoriadne jasné vybuchujúce hviezdy, zvané supernovy. Ukázalo sa, že to, čo je pre hviezdy pohromou, je pre ľudstvo – prinajmenšom pre jeho astronomickú species – dobrodením.

Vo svetle prichádzajúcom z výbuchov hviezd našli vedci odpoveď na otázku, ktorú si kládli od čias Hubbla. A táto odpoveď bola iná, než čakali. Mysleli si, že vesmír sa spomaľuje, lebo blízke galaxie pôsobia na ďaleké gravitačnou silou a tá je príťažlivá. Milý pánboh, ako vravieval Einstein, však znovu – po koľký raz už? – nedal nič na dobre mienené rady vedcov. Múdre hlavy teraz hľadajú substanciu X, ktorá dokáže z gravitačného príťahovania spraviť odpudzovanie. Nazvali ju „tmavá energia“, čo je celkom výstižné. Ak máme povedať, čo je to za energiu, tápeme v tme.

Dve výpravy, ktoré sa neohrozene vydali na kraj známeho vesmíru, sa volali Projekt kozmológie supernov a Tím hľadania supernov s vysokým z (tým z astronómia označujú červený posun). Prvá vyplávala o päť rokov skôr, ale do cieľa dorazili prakticky súčasne. Robert Kirshner bol dôležitým členom (navigátorom?) druhej z týchto výprav. Preto neprekvapuje, že prvenstvo prisudzuje jej. Uznajme mu, že aj keď rozhodujúce výsledky získali zároveň so svojimi súpermi, mali viac odvahy a objav ohlásili prví. A odvaha k dobrodružným výpravám patrí.

Kirshnerova kniha je pestré čítanie. Podrobnosti o modeloch vesmíru sa

striedajú s opismi dômyselných pozorovacích metód, pohľady do zákulisia vedeckého bádania s osobnými spomienkami... Výkladové pasáže sú dosť náročné, najmä keď príde reč na Kirshnerove milované supernovy. Občas text pripomína skôr vedecký článok než knihu pre laickú verejnosť. Aby to vyvážil, Kirshner často siaha k prirovnaniam, z ktorých niektoré sú naozaj neošúchané. Napríklad keď porovnáva reliktové žiarenie s detským zadočkom. Meraním hrbolok na pozadí svojich potomkov zistil, že reliktové žiarenie je stokrát hladšie...

Viac než polovicu Kirshnerovej knihy zaberá prehľad poznatkov z astrofyziky a kozmológie z čias pred objavom. Sedem kapitol z jedenástich.

*Kirshnerova kniha je pestré čítanie. Podrobnosti o modeloch vesmíru sa striedajú s opismi dômyselných pozorovacích metód, pohľady do zákulisia vedeckého bádania s osobnými spomienkami...*

Samotný objav, od vytvorenia oboch tímov po oznámenie výsledkov, je vtieraný do dvoch kapitol. Takže omnoho viac miesta sa v knihe venuje dobovým predstavám o tvare sveta a technickým parametrom majákov než lodnému denníku výpravy (s priebežnými záznamami, ako ďaleko sa dostala tá druhá). Výkladová časť knihy je nielen podrobná, ale má aj pozoruhodnú kompozíciu. Existujú populárnovedecké knihy, v ktorých sa dôkladne rozoberá stavba a vývoj vesmíru, a iné, v ktorých sa dočítame veľa zaujímavého o výbuchoch supernov. Tu však nájdeme oboje, vesmír a supernovy v jednom balíku. Okrem toho je tu ešte jedna zvláštnosť: autorom knihy je muž, ktorý bol od začiatku svojej vedeckej dráhy astronómom – pozorovateľom. Nijaký teoretik. Niektoré, kto má rovnice, ktoré teoretický fyzik či kozmológ pozná iba z učebníc a vedeckých článkov, takpovediac ohmatané. Vlastne, prečo „takpovediac“? Kirshner na jednom mieste spomína, ako kedysi vymieňal fotografické dosky v tmavej komore ďalekohľadu na Mount Palomar. Keď sa mu sklenná doska pokľzla, výsledkom bol čistý rez na končekoch prstov. Vzápätí nato ruku s doskou obyčajne ponoril do kyselínového roztoku. Au, to zabolelo... Vďaka tomu, že autor dôverne pozná astronomickú „kuchyňu“, čitateľ sa dozvie veci, ktoré v iných knihách nenájde. Napríklad akú stávkku má uzavrieť na údaje pozorovania, ak verí Gaussovej krivke (na 4 sigma môže

staviť zlatú rybku, na 5 sigma svoj dom a na 6 sigma svojho psa), alebo čo je to chyba škálovania, známa tiež pod názvom „stupidná chyba“ (keď kozmická sonda zhorí v atmosfére Marsu, lebo precízny švajčiarsky mikrometer kalibrovaný v centimetroch sa dostal do rúk amerického inžiniera, zvyknutého na palce).

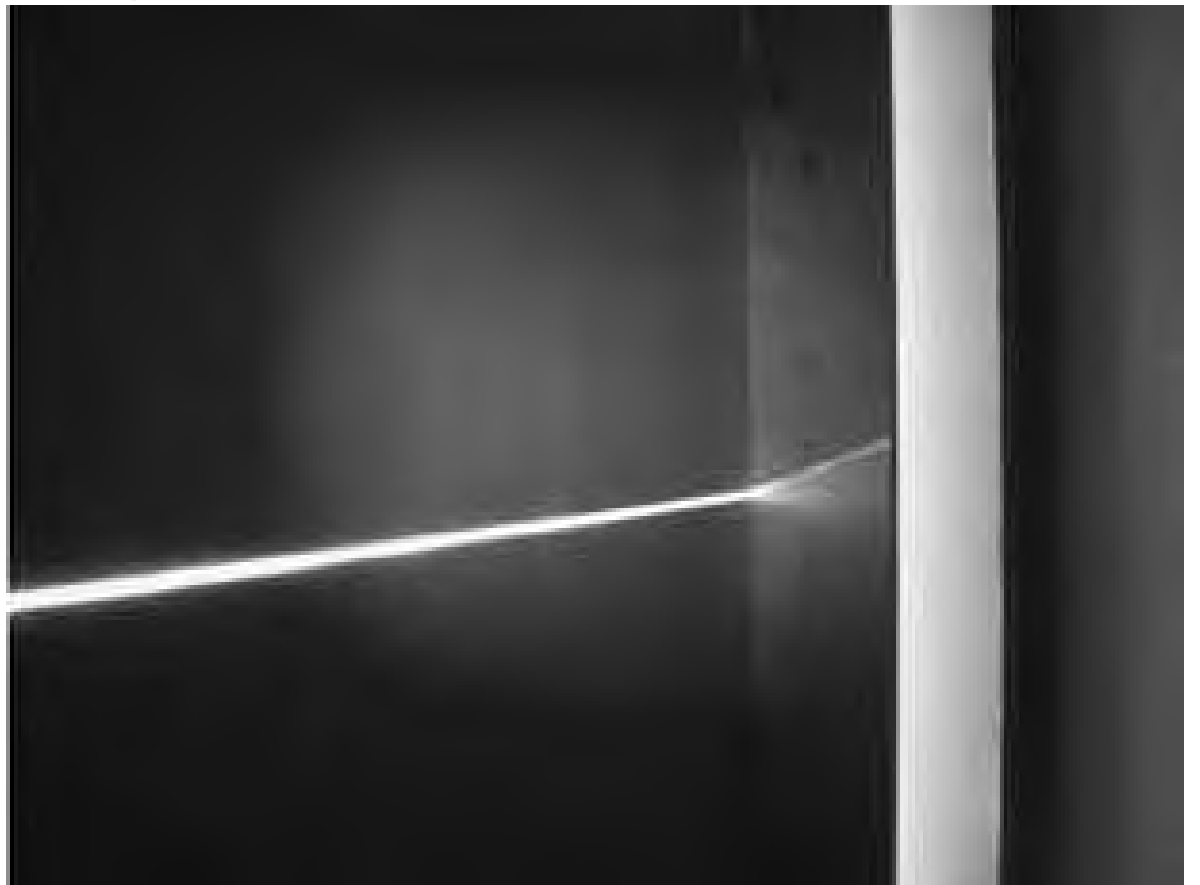
Kniha by asi nenadchla niekoho, kto sa o dianie v astronómii príliš nezaujíma. Kirshner zjavne nepochybuje, že takí ľudia tvoria väčšinu populácie. Píše, že ak sa niekto predstaví spulceštujúcu v lietadle ako astrofyzik, spofahlivo ho na celý let umlčí – ešte lepší je vraj v tomto ohľade fyzik – zatiaľ čo, ak povie, že je astronóm, dočká sa reakcie: „Vážne ste astronóm? Ja

som Lev.“ (Prekladateľ tu podľa mňa pokázal autorovi pointu. Namiesto „Lev“ píše „Leo“, tak ako to podľa všetkého stojí v origináli. Z človeka, ktorý si mylí astronómiu s astrológiou, tak robí človeka, ktorý niekomu, koho nikdy predtým nevidel, navrhne len preto, že je astronóm, hneď v druhej vete anglický ekvivalent tykania.) Iste sa však nájdú výnimky. Ľudia, ktorí chcú mať akú-takú predstavu o obraze vesmíru, ako ho predkladá súčasná veda. A nemusia to byť nadšenci, ktorí si kúpia každú knihu o veľkom tresku, čiernych dierach či strojoch času, čo sa objaví na pultoch kníhkupectiev. Človek, ktorý si o astronómii sem-tam niečo prečíta alebo pozrie v televízii a rád by si svoje vedomosti prehľbil a zosystematizoval, je ideálny Kirshnerov čitateľ.

Že je zem guľatá, to vedel grécky matematik, geograf a astronóm Eratostenes mnoho storočí pred Magellanom. Dokonca takmer bezchybne zrátať dĺžku rovníka. Stačilo mu porovnať dĺžku tieňa na poludnie v deň letnej rovnodennosti v Alexandrii a Asuáne. Výprava opísaná v knihe Výstredný vesmír azda nie je ani tak plavbou po mori, ako plavbou proti prúdu Nílu z prvého mesta do druhého. Takže to, že v deň letnej rovnodennosti svieti poludňajšie slnko na dno asuánskych studní, už vieme. Teraz aby sa našiel Eratostenes, ktorý z toho odvodí skutočný tvar sveta.

Vladimír Balek

Dalibor Krupka, z cyklu Žiara, 2005



*Zrýchľovanie vesmíru objavili dva súperiace vedecké tímy, ktorých prístup bol v mnohých ohľadoch odlišný. V tom zásadnom sa však zhodovali. Oba použili ako štandardné sviečky mimoriadne jasné vybuchujúce hviezdy, zvané supernovy.*

naní s ľudským životom. Ako to, že sme dokázali nahliadnuť do časového harmonogramu vesmíru, keď žijeme tak krátko?

Existuje vlastnosť hviezd, ktorá ľudí zvláštne fascinuje, hoci je to iba banálny dôsledok faktu, že svetlo sa šíri konečnou rýchlosťou. Čím ďalej hviezda je, tým dávnejšie v minulosti sa na ňu pozeráme. Keď na letné nebo vystúpi hviezda Deneb zo súhvezdia Labu-

v rôznych časoch a povedať nakoľko sa spomalila alebo zrýchľila.

Ďalšie galaxie sa pozorovali aj pred objavom z roku 1998. (Mimochodom, podľa časopisu Science to bol objav roku 1998.) Problém bol v tom, že astronómia nedokázali spoľahlivo zmerať ich vzdialenosť. Zatiaľ čo rýchlosti nebeských telies sa zisťujú zo spektier, vzdialenosti sa zisťujú z intenzity svetla. Lenže samotná inten-

# Zrkadlo



- ▲ Ludovít Didi
- ▲ **Príbehy sväteného vetrom**
- ▲ Slovart 2005
- ▲ 267 strán
- ▲ 249 Sk



- ▲ Judith Lewis Herman
- ▲ **Trauma a uzdravenie**
- ▲ Preklad Jana Juráňová
- ▲ Aspekt 2001
- ▲ 342 strán
- ▲ 290 Sk

jaké nádeje. Dnes večer sa to konečne stane. Vrzne muzika, železné zásoby na zlé časy sa lejú z vreciek do gágorov, živé oči skáču pod lustrom, pri bare si štrngnú obchod s politikou. Žena Rómka zbystrí tón, zabrní, položí pohár, skočí na parket, klopne opätkom, vypne prsia a vypustí bytosť na vzduch. Krúti sa, nohami varí elixír, dupe, pohupuje, tvrdo aj mätko, kontruje telom muzike, oprie sa dľaňou o svojho muža, cíti, ako dýcha, čoraz rýchlejšie, cíti, že jej skočil do srdca, starigáň ufrflaný, nadhadzuje svoje kilá, odhadzuje roky, aspoň na chvíľu, v tanci je bez veku. Včerajšok sa roztopil a zajtra neexistuje.

„Mami?“ hlas dcéry zuchne do predsiene prímestského domu. „Si v poriadku?“ Kanál na obrazovke zrkadla zakolíše, na ženu už hľadí len bledá tvár nad kabátom s kožušinkou, s taškami pri nohách. Otočí sa k cúvajúcej dcérinej tvári, zľahka zhnednutej od urputných hodín v soláriu: „Ja nič, len že tu stojíš na chodbe v kabáte potme. Nie je ti teplo?“ Žena pohne stuhnutým telom, odrazu ho zacíti, ako dávno to je, čo cítila svoje telo. Zdvihne tašky, ťahá do kuchyne, sotí do vypínača. Svetlo

*Z lesklej plochy zrkadla na ženu hľadí bledá žena v kabáte. Je modrý s kožušinkou. Všetko sedí. Žena si vzdychne a otočí sa k taškám. Na polceste opäť stuhne, skrúti zrak do zrkadla. Čo je to za farba, pozadie neseď, panebože, neseď oči, vlasy! Tam zíza iná tvár!*

žiarovky odskočí od mláčky po roztopenom mrazenom filé z dna tašky.

Modrý prísvit počítača spoza dcériných dverí sa konečne vytratil. Žena počúva, ako muž vedľa nej dýcha, pokojne dýcha, ráno sa dlhšie vyspí, ako každé ráno, odkedy si hľadá miesto v odbore, inú robotu by nevzal, len v odbore, len nech spí, ona potiahne, veď dáko už bude. Vykľzne spod anti-

bakteriologickej prikrývky a vydáva sa po špičkách do predsiene svojho domu. Opatrne pozrie do zrkadla, obzerá si svoju bledú tvár, lesklú od nočného krému, obrys tela v nočnej košeli, modrasté bosé nohy. Sadne si na lavičku pod vešiaky. Zamrví sa, hľadí, čaká. Vidí, ako sa obraz v zrkadle v nočnej košeli natiahne a vstáva z lavice. Postava si sadá sťažka za kuchynský stôl, pozrie na muža Róma oproti, sleduje, ako si odkrajuje klobásku, elegantne, natenko, kolieska kladie jemne medzi zuby, počúva, čo hovorí: „Málo si doniesla. A prerastené. Viac treba, čo budeme zajtra jesť? Veď vieš, že som chorý. Ty by si ma aj do roboty vyhnala. Do snehu v poltopánkach. Ani cigarety nič, no neváď, pôjdem ja zajtra k mame, tam sa najem, aj si pofajčím. Sama si na vine. Keby sme syna mali, bol by muzikant, hral by po hoteloch, v Maďarsku, v Poľsku, ako dedo, lóve by boli, aj cigarety, aj masti kačacej v komore koľko chceš. Ale ty nie, ty si dcéru porodila a čo z toho? A to mi už bratrance za chlapca gratulovali v ten deň.“ Žena Rómka si pošúcha bosé nohy pod stolom jednu o druhú.

Deň prekľzol ako reklamný leták popod dvere. Žena v modrom kabáte s kožušinkou strmo kráča zo zástavky prímestského autobusu k svojmu domu. Ticho si mrmle. „Kašlem na to. Pôjdem sa dať vyšetriť, pôjdem. Ale za doktorom? To nejde, veď ľudia povedia, že som blázon.“ Tajomstvo ženu omína ako kameň v topánke, len vysypať a vysypať. „Možnože ma aj zariekli. Tá predavačka na mňa tak zíza. Sko-

a keď nie podobrotky, nech aj pritlačí, veď čo, to je len pre ich dobro. Len čakajú, že niekto druhý bude robiť, nech sa pochtivo robí naučia, ako my, pracujem a mám, to je jednoduché, a že brat v Bratislave pozemok dostal za úsluhu, pekný, s výhľadom, no a čo keď bol šikovný? Žiadne čachry, nech sa len naučia riadne robiť, a že sme si zo štátneho tehkami pomohli, keď sme stávali, kto by nám vyčítal takú hlúposť? Nech si oni robia, čo chcú, moja dcéra nech sa s ich dievkami nekamaráti a bude po-

vráti presne ako facku. Žene obsivne tvár, sťažka dosadne na lavičku. V zrkadle sa pohne vzduch.

Stará Rómka sedí na lavici vedľa mladej, oblé kolená vedľa hrboľatých, díva sa pred seba a rozpráva. „Tak s gádžami sa budeš fahať, to mi je novina. Len sa ťahaj, uvidíš ten sladký život, lížem tvoju dušičku. Nič proti nim, oni za to možno ani nemôžu, akí sú, hnoj im vonia, oni srdce nemajú, ani deti tak nelúbia, že prečo je potom toľko rómskych deciek v decákoch? Nepapujú,

*Žena Rómka zbystrí tón, zabrní, položí pohár, skočí na parket, klopne opätkom, vypne prsia a vypustí bytosť na vzduch. Krúti sa, nohami varí elixír, dupe, pohupuje, tvrdo aj mätko, kontruje telom muzike, oprie sa dľaňou o svojho muža, cíti, ako dýcha, čoraz rýchlejšie, cíti, že jej skočil do srdca, starigáň ufrflaný, nadhadzuje svoje kilá, odhadzuje roky, aspoň na chvíľu, v tanci je bez veku.*

koj. Nemať s nikým nič, a hotovo. Konec. Mne nikto nebude mozgy mútiť.“ Žena štrngne kľúčmi, vojde do predsiene, chrbtom k zrkadlu vycurigá do kuchyne. Dcéra pozoruje výjav z horného schodu do podkrovia. Ticho rozbije vojnové rinčanie riadu.

Žena stojí v kuchyni a prezerá si črepiny z taniera na dlážke. Po týždni bez zrkadla sa už celkom šikovne maľuje a češe naslepo, len v utorok išla na autobus s červným šmuhom od rúžu na čele. To by sa ešte dalo. Ale tretí tanier za tri dni, a zo súpravy, čo je veľa, to je veľa. Akoby jej z rúk skákali, dcéra sa pýta, mami, čo si nervózna, tak sa spýtala, soplanda. Žena podíde k stolu, pozbiera nedotknuté servítky po večeri a strčí ich naspäť do balíčka v polici. Uprace kôpku reklamných letákov zo schránky, na vrchu sa leskne kartička s nápisom: „Bohužiaľ, opäť nič nevyhrávate. Ak chcete hrať ďalej o darčekový kôš, zašlite lós.“ Stúpi do črepín, papuča zjojkuje, prisámbohu, ako vo sne, čo je veľa, to je moc. Žena mykne zásteru z tela, sklóní čelo, skočí do predsiene rovno pred zrkadlo a zasýči: „No?“ Nič. Zrkadlo disciplinovane odráža prasknutú žilku na jej vlastnom líci, vzor na pletenom svetri, vyťahané kolená. Pohne hlavou, odraz jej pohyb

dobré ti radím. V zavretých bytoch žijú, starých v nemocnici nechajú aj rok, necítia, či prší, lebo furt len rozmýšľajú, čo bude za týždeň.“ Pozrie sa na dcéru a zašomre: „No čo, dáko bude.“ Zašklabí sa do zrkadla, prezrie si zuby a odšmatlá z obrazu.

Žena sedí v prázdnej chodbe, dlho sedí, pozerá sa na svoj obraz v zrkadle. Pomaly vstane, podíde k oknu, chvíľu hľadí na domec za potokom, vráti sa k zrkadlu. Pohne rukou, otočí sa, zamrví ramenami, cíti, že ich má, pridupne, zdráhavo sa zhupne v bokoch, zľakne sa, skontroluje prázdne schody do podkrovia. Vystúpa, otvorí dvere do dcérinej izby a povie: „Obliekaj sa. Ide-me k sestre.“

Za stolom v kuchyni panelákového bytu sedia tri ženy. Dcéra prežúva, strihá očami. Sestra vstane, kávu zaleje do hrubého skla, sadne si, prsty sa rozbehnú, fazuľové lusky odskakujú, pritakáva, pýta sa, mračí sa, usmieva. Žena sedí a rozpráva. Vykladá, koľko vládze, smeje sa, rozhadzuje rukami, so smiechom poplakáva, kamene z topánky vysypa jeden za druhým. Svet sa s hlasným cvaknutím na moment vrátil do osí.

Zuzana V. Očenášová

Barbora Haviarová, Mamba12.jpg, z cyklu Mamba, 2005



# Keď začnú dievčaťu rásť drobné fúziky

poznať. „A tu, v Európe, je veľký nos takmer pozhnaním,“ zasmiala sa, keď si predstavila, ako veľmi sa jej nos páči Manfredovi. A ako veľmi sa Manfred páči jej.

Pozrela sa na seba v zrkadle ešte raz. „Nikdy si na ne nezvyknem. Nikdy,“ povedala znechutene a podišla bližšie k zrkadlu. Skúmavo sa zahľadela na drobné čierne fúziky nad hornou perou, najmä nad jej pravým a ľavým okrajom. Prešla si po nich malíčkom. Stáli usporiadané do niekoľkých radov ako vojaci. Navonok pôsobili nepravidelne, v skutočnosti však boli veľmi precízne usporiadané. Tie navrchu boli hrubšie a dlhšie, pod nimi sa skrývali menšie a pripomínali najjemnejšie páperie. Boli rovnako veľké ako včera. Nebolo ich veľa, to nie. Ale všetky do jedného boli čierne.

Čo narobí jeden čašník z reštaurácie! Vraj „slečna, neurazte sa, ale máte tie najkrajšie ženské fúziky, aké som kedy videl!“ Nezmohla sa na slovo, s kamarátkou Selmou zakrátko zaplatili a odišli. Čašník sa ešte ospravedlňoval, vrah to nemyslel zle, že ona je podľa neho veľmi príťažlivá mladá žena... Ešte viac to pokazil.

*Dávno vedela, že spolužiačky si ich dávajú strhnúť voskom alebo si ich depilujú strojčekom. Keď to Yasemin urobí, hneď si to všimne otec alebo mama. „Ak si to všimne prvý otec, bude zasa strašne kričať, že už je zo mňa nemecká flandra.“*

Ale čo s nimi? Dávno vedela, že spolužiačky si ich dávajú strhnúť voskom alebo si ich depilujú strojčekom. Keď to Yasemin urobí, hneď si to všimne otec alebo mama. „Ak si to všimne prvý otec, bude zasa strašne kričať, že už je zo mňa nemecká flandra,“ zabolala ju spomienka na nedávnu hádku, keď jej najmladší brat Mehmet našiel tričko bez rukávov, ktoré si tajne kúpila. Výsluch o tom, kam v ňom chcela ísť a načo jej vlastne je, trval azda večnosť. Turecké dievča predsa nemôže ani len pomyslieť na to, že by si pred iným mužom ako svojím manželom odhalilo ramená! A mama jej v tom vôbec nepomôže, lebo je vždy na otcovej strane. Ak si všimne zmenu na Yaseminovej tvári ako prvá, povie to otcovi, a výsledok bude ten istý.

„Yasemin!“ počula kričať mamu z izby. „Yasemin, kde si?“ „Už idem!“ zakričala späť a s povzdychom sa ešte raz pozrela do zrkadla. Sú rovnako ohavné ako pred chvíľou. Nič sa nemenilo.

Rozhodla sa, že sa na svoje fúzy opýta Manfreda.

\* \* \*

Netušila, že to tak môže bolieť, o tejto bolesti nemala ani predstavu. A to aj napriek takmer hodinovému láskaniu a Manfredovej podpore. Povzbudzoval ju, utišoval, hladkal. Verila, že druhý raz to bude lepšie. „Takto som si teda svoj prvý sex nepredstavovala,“ hovorila si Yasemin pre seba a cestou do kúpeľne si utierala slzy. Manfred ju varoval, že ak s tým nemá skúsenosti, análny sex ju bude bolieť. A čo mu mala povedať? Že ona so sexom nemá vôbec žiadne skúsenosti? Že vo svojich sedemnástich rokoch je posledná z triedy, ktorá ešte o panstvo neprišla? A kým sa nevydá, ani oň nepríde, lebo nesmie? Nič z toho nepovedala Manfredovi, radšej všetko zvalila na to, že ona chce vyskúšať niečo iné. (Túto taktiku jej poradila

vás zabudla,“ pomyslela si ironicky. Fúziky boli prilepené na pokožku, ešte mokré sa zdali černejšie ako za normálnych okolností. Pretrela si ich uterákom. Opäť sa postavili do pozoru, ako vojaci.

Vošla do izby. „Manfred, pozri sa na mňa,“ povedala.

„Čo je, čo sa deje?“ spýtal sa a otočil sa smerom k Yasemin.

„Je na mne niečo zvláštne?“ spýtala sa.

„Nie. A čo má byť na tebe zvláštne?“

Prstom si prešla ponad hornú peru, tak ako už veľakrát počas dlhých hodín pred zrkadlom. „Netvár sa, že ich

bude musieť pochopiť, že „človek ako sa patrí“ môže byť aj Nmec.

\* \* \*

Netušila, že to tak môže bolieť, nemala predstavu, že pokožka môže byť taká citlivá. A to si strhla ešte len tretinu fúzikov... Nemala v tom prax, verila však, že neskôr to bude lepšie. Chytila si citlivé miesto a sykla od bolesti. Začala voskovať ďalší prúžok látky a uvedomila si, že strhávanie jej sťažujú slzy, ktoré jej stekajú po lícach už takmer pol hodiny. Vedela, že tie nešťastné fúzy, ktorými sa v posledných mesiacoch toľko zaoberala,

*Manfred ju varoval, že ak s tým nemá skúsenosti, análny sex ju bude bolieť. A čo mu mala povedať? Že ona so sexom nemá vôbec žiadne skúsenosti? Že vo svojich sedemnástich rokoch je posledná z triedy, ktorá ešte o panstvo neprišla? A kým sa nevydá, ani oň nepríde, lebo nesmie? Nič z toho nepovedala Manfredovi, radšej všetko zvalila na to, že ona chce vyskúšať niečo iné.*

nevidíš,“ povedala vyčítavo. „Tie fúzy vidí na mne každý. Ľudia v autobuse si ma obzerajú len kvôli nim. Keď som niekde v obchode, a niekto sa na mňa pozrie, musím skloniť hlavu, takže je mi to nepríjemné. A v triede mi to nikto nepovie len preto, lebo ma už roky poznajú,“ spustila Yasemin.

Lahla si k nemu do posteľe. Prešiel jej rukou po hornej pere, potom kúsok vyššie. „Všimol som si ich hneď na začiatku. Vlastne to bola prvá vec, ktorú som si na tebe všimol. Skúšal som si ňu predstaviť bez nich, nejde to. Patria k tebe,“ odvetil Manfred a perou sa dotkol fúzikov. „Netušil som, že máš z toho taký problém. Pozri, aj ja mám fúzy, a som celkom k svetu,“ pokúšal sa žartovať.

„Mám si ich dať odstrániť?“ spýtala sa ho vážne. Uvedomila si, že kvôli nemu by bola azda ochotná strpieť aj nadávky od otca a výsmech od bratov. Hoci ju stále všetko bolelo, cítila k Manfredovi veľkú vďačnosť. Za to, čo jej povedal, za to, aký je.

„Neblázni, a načo?“ pozrel sa na ňu neveriacky. „Aspoň ti bude v zime teplejšie,“ opäť sa pokúsil o žart.

Yasemin sa rozhodla, že napriek momentálnej bolesti to s Manfredom bude skúšať ďalej. Preto, že ju má rád aj napriek fúzom, dokonca možno práve kvôli nim. Pred ním sa nemusí za nič hanbiť, nič skrývať, nemusí sa pretvarovať a nič na sebe meniť. Vlastne tie fúzy nie sú až také zlé. Zrazu ich vnímala ako svoju súčasť. Raz sa za Manfreda vydá, lebo to chce. Otec

si skôr či neskôr musí strhnúť – kvôli svojmu nastávajúcemu mužovi. Fyzická bolesť bola však druhoradá; oveľa horšia bola tá vnútorná. S fúzikmi si strhávala svoju vysnívanú budúcnosť s Manfredom.

Neprestávala myslieť na to, čo sa odohralo dnes popoludní, keď prišla zo školy. Začula hlasy v obývačke. Otec mal dobrú náladu, po turecky vysvetľoval, ako dobre sa mu darí v práci. „Keď bude Mehmet veľký, pôjde tam robiť tiež,“ predstavoval niekomu svoje plány.

Yasemin otvorila dvere. V izbe sedel otec, matka, dvaja z bratov a traja cudzí ľudia: manželský pár a mladý muž, mohol byť od nej o päť, možno šesť rokov starší. Na stole boli porozkladané fotografie z rodinného albumu.

„Á, Yasemin, už si doma. Toto sú Aysa a Faruk, a toto je ich syn Tamer, tvoj budúci manžel. Prišli, aby ste sa spoznali,“ povedal otec s úsmevom. „To je človek, ako sa patrí, ktorého som ti celý čas sľuboval,“ dodal natešený otec. Aj matka sa usmievala, v izbe vládla dobrá nálada.

„Je mi trochu zle, idem si na chvíľu oddýchnuť,“ uklonila sa Yasemin hneď po úvodnom privítaní. Bola rada, že dostala zo seba aspoň túto vetu, a odobrala sa do svojej izby.

„Tamerovi sa nepáčia tvoje fúzy, videl ich na fotke,“ pošepkal jej Mehmet do ucha, keď otvárala dvere.

Lýdia Kokavcová



- ▲ Zaimoglu Feridun
- ▲ Liebesmale, scharlachrot
- ▲ Kiepenheuer & Witsch 2002
- ▲ 296 strán
- ▲ 5,50 EUR



- ▲ Renan Demirkan
- ▲ Schwarzer Tee mit drei Stück Zucker
- ▲ Kiepenheuer & Witsch 1991
- ▲ 193 strán
- ▲ £ 4.99

Dalibor Krupka, z cyklu Žiara, 2005



Yasemin stála pred zrkadlom už vyše pol hodiny. Prechádzala si po tvári prstami, vnímala nepravidelnosť svojej pokožky, drobné vyrážky na čele a okolo nosa. Ak našla vyvýšeninu, ktorá sa jej nepozdávala, nelútostne ju odškrabla.

Prstami si pohladkala nos a prešla až na jeho zahnutý koniec. „Nakoniec ho nemám ani taký veľký, ako som si myslela,“ zamrmala si polohlasne. Spomenula si na otcove slová o tom, že každý Turek musí mať poriadny nos, aby ho podľa neho vedeli roz-



myslí si, že.../  
Ivan Kadlecík

Daniel Hevier:  
Dvanásť sonetov  
Juraj Mojžiš: Keď  
sa text  
s textom rozpráva  
(esej)

konfrontácie/  
Jana Juráňová:

Misky strieborné, nádoby výborné  
Jana Pácalová:  
Potvora pamät  
Stanislava Chrobáková Repar:  
„Mátohy“ alebo „Chcela by som byť bľouh  
v tvojej brače“  
Marta Součková:  
Feminizmus a prózy Jany Juráňovej  
Jana Juráňová:  
Klára

Abram Zacharovič Ležnev:  
Znel v trepote krídel pleskot a jakot  
(Mladý Boris Pasternak) (esej)  
Boris Pasternak:  
Zimná noc, Nočný vietor, hudba (básne)

To nie my si osvojujeme klasické dielo,  
ale ono si osvojuje nás  
(Rozhovor s profesorom Valérom Mikulom  
o projekte vydávania slovenskej klasiky)

Vladimír Petrík:  
Tomáša Janovica máme radi  
Tomáš Janovic:  
Smutné anekdoty

rodinné striebro

Michal Michalovič:  
Dvojdomá Panna záračnica

pan(o)ptikum/  
Vladislava Gálisa

voľným okom  
Peter Zajac:  
Literárne koláže Oskára Čepana

recenzie

Marián Hatala:  
O rozdiely medzi „mať rád“ a „milovať“  
(Tomáš Janovic: Maj ma rád)  
Kamil Zbruz:  
Príbeh o láske, sile a odvaha (Andy Turan:  
Horiaci anjel)  
Andy Turan:  
Príznyky samoty (Silvester Lavrik: Zlodeji)  
Michaela Fišerová: Vedenie verzum umenie  
(Peter Michalovič a hostia: De disciplina  
et arte)  
Dušan Teplan: Krásna i zradná metalepsa  
(Gérard Genette: Metalepsa /Od figúry  
k fikcii /)  
Miloslava Kodoňová: Básnik je ten, kto má  
nové myšlienky (Vilém Flusser: Jazyk  
a skutočnosť)  
Eugen Gindl: Štrnásť zo sto osemdesiatich  
(VII. medzinárodný filmový festival  
v Bratislave)

cool/túra

Tomáš Čelovský:  
Hodina pravdy  
Miloslava Kodoňová:  
Dážď slovného kamenia

úkľady jazyka alebo slovgličitina  
Pavel BRANKO:  
„Chod vyvončiť psa“

kaukliaerň Mariána Cirovského

## Eagletonove paradoxy

Čo je literatúra? Ako je možné o nej teoreticky uvažovať? Odpovedať na tieto otázky má za úlohu esejistická monografia Terryho Eagletona Úvod do literárnej teórie. Literatúru definuje ako spoločenskú inštitúciu v rukách predstaviteľov politickej moci, ktorí so zámerom upevniť existujúce spoločenské usporiadanie udeľujú textom doložku najvyšších literárnych kvalít. Konsenzus pri takomto rozhodovaní pomáha dosahovať dedičstvo histórie v spolupráci s prevládajúcimi hodnotami a cieľmi politickej súčasnosti.



▲ Terry Eagleton  
▲ Úvod do literárnej teórie  
▲ Preklad Petr Onufer  
▲ Triáda 2005  
▲ 364 strán  
▲ 519 Sk

Úvod do literárnej teórie sa ako jedna z mála literárnovedných príručiek stal svetovým bestsellerom s miliónom predaných kusov. Úspech tejto publikácie zaručuje na jednej strane svieži autorov štýl, popretkávaný ironizujúcimi komentármi, ale na druhej strane

*Analyzu jednotlivých teoretických prúdov myslenia o literatúre završuje Eagleton predstavením vlastnej teoretickej vízie, ktorú nazýva politickou kritikou. Nepovažuje ju za jeden z mnohých trendov myslenia, ale za konečnú fázu, ktorá prijíma predchádzajúce metodologické postupy a usmerňuje ich tak, aby spolupracovali na vytváraní blaha pre všetkých.*

ne vyčerpávajúci prehľad základných myšlienkových prúdov, ktoré ovplyvnili myslenie o literatúre v 20. storočí. Počiatky modernej literárnej teórie v anglistike umiestňuje Eagleton do obdobia prekvitajúcej koloniálnej ríše na konci 19. storočia. Vtedy sa zrodila potreba definovať literatúru a najmä národnú literatúru, ktorá by sa stala nositeľom a depozitárom kultúrnych hodnôt. Autor postupne predstavuje fenomenológiu, hermeneutiku, recepčnú teóriu, novú kritiku, štrukturalizmus a semiotiku, postštrukturalizmus, psychoanalýzu, feminizmus a od

týchto myšlienkových smerov odvodené prúdy. V doslove, ktorý vznikol pre účely posledného vydania v roku 1996, sa venuje literárno-teoretickému dňaniu na konci minulého storočia od postmodernej cez teórie menštinových skupín až po postkoloniálnu teóriu a kulturológiu. V zložitom predstavení týchto prúdov sa autor dostáva k teoretizovaniu nad možnosťou spoznávanie sveta, ale pritom nezabúda poukazať na dôsledky, ktoré z predkladanej problematiky vyplývajú pre literárnu vedu. Niekedy sa obmedzí iba na krátky príklad, ale zvolí ho s takou šikovnosťou, že čitateľ získa jasný obraz o problematike a možnostiach aplikácie rôznych teórií pri bádani na poli literatúry.

časť textu citeľnejšia a od čitateľa vyžaduje kritický prístup. Dôraz vo svojej politickej kritike autor kladie na procesovosť pojmu literatúra a na jeho úzke prepojenie s teóriou. Od teórie jednoznačne požaduje schopnosť prispôbovať sa rýchlo sa meniacemu obsahu a forme pojmu literatúra. Pre Eagletona je teória živou a neustále sa meniacou oblasťou myslenia. Vo svojich úvahách pripúšťa fakt, že literárna teória nemôže existovať bez teórie iných disciplín, ako je jazykoveda, psychológia, kulturológia či jeho obľúbená politika. Kontakt s teóriami iných predmetov literárnu vedu obohacuje a pomáha ju ďalej rozvíjať.

Úvod do literárnej teórie sa môže stať cennou príručkou pre študentov, ktorým ukáže, aké sú rôzne možnosti nazerania na literatúru. Eagleton podal dostačujúcu odpoveď na obe otázky, ktoré si položil v úvode svojej knihy. V texte si však ustavične kladie ďalšiu. Načo je potrebné zaoberať sa literatúrou a literárnou teóriou? Okrem nejasných narážok na to, že ak sa stále nájdu inštitúcie, ktoré sú za takúto činnosť ochotné dobre platiť, tak je dôvodom náš záujem a príjemnosť tejto práce, nedokázal potrebu štúdia literatúry nijako uspokojujúco vysvetliť. Nepodarilo sa mu to najmä z toho dôvodu, že odmietol prístupy všetkých predkladaných myšlienkových prúdov. Zároveň však bol nútený uznať, že hoci považuje svoju politickú kritiku za vrcholnú fázu teórie literatúry, nedá sa povedať, že by literatúra aktívne vstupovala do tvorby politiky, či naopak. Týmto spôsobom dospel k paradoxnému potvrdeniu faktu, ktorý sa z marxistických pozícií snažil vyvrátiť: že literatúra a jej teória sú výsledkami mocenských ambícií bohatých vrstiev vyspelej spoločnosti, ktorá si takýmto spôsobom upevňuje svoje pozície.

Daniel Uherek

## Outsider na pokračovanie

S prozaikom Ballom sa na slovenskej knižnej literárnej scéne stretávame už celých desať rokov. Leptokaria, Outsideria, Gravidita, Tichý kút, Unglik a najnovšie De la Cruz – šesť kníh a stále ten istý Balla. Aj keď čoraz exkluzívnejší – a čoraz menej zaujímavý. Alebo povedané inak: síce osobitý a vyhranený, no dnes lákavý už len pre pár vyvolených/ zainteresovaných/ čitateľsky zdatných. Pre mňa osobne hráč na jednu strunu, ktorou je ustavične vypäté a chronické rozpisovanie pocitov životnej absurdity, nezmyselnosti, samoty a odcudzenia. Skepsa a nihilizmus v plnom nasadení, egoizmus a individualizmus v prvej línii.



▲ Balla  
▲ De la Cruz  
▲ L. C. A. 2005  
▲ 132 strán  
▲ 249 Sk

a o čom chce písať a doteraz tak robí. Časom síce čo-to stratil na výbušnosti a pridral na beztak silnej rezignácii, ale zvolená maniera sa stala manierou na druhú a všetky súvisiace pózy, štylizácie, afekty a efekty stálo veľičinou. Opakovane je epigónom svojich filozofických a literárnych vzorov, občas dokonca epigónom seba samého. Je preto zbytočné uvádzať konštatovania o neprítomnosti harmónie a pozitívneho obsahu a prevahe negativizmu a chaosu. U Ballu sa všetko vracia a len ťažko sa dá povedať, že v novej podobe. Ballove poviedky sú skratka a dobre tkané na jednom brde – od prvej zbierky až po aktuálnu šiestu.

V knihe De la Cruz ide znova o „detailný, precízny a predovšetkým pocitový výskum prázdnoty a nezmyselnosti bytia“. V hlavnej úlohe je opäť „problematický život, ktorý si žil zle, žije zle a zle sa ti žil a žije“; život, ktorý „plynie sám od seba, sám zo seba a sám za seba“. Dlhšie poviedkové texty sa v nej striedajú len s akými

kostrami príbehov. Sú to akoby iba úlomky a fragmenty – pár riadkov, jedna, maximálne dve strany, bernhardovské znepokojivé dlhé vety na jeden vdych. Torzovité výpovede odlišnej hodnoty však ukazujú jedno: že na malej ploche sa Ballovi celkom darí – uchopiť, vyhatnúť viac alebo menej zaujímavý moment, vyjadriť pozorovanie. Niekedy sa obmedzí na popis javu (či presnejšie prepis krčmových rečí), inokedy je mu pozorovaná skutočnosť podnetom na filozofujúcu úvahu alebo zovšeobecňujúci výrok. A tak si občas zafilozofuje a vysloví ponaučenie. V širšie vystavaných poviedkach, ktoré však rozsahom stále ostávajú iba na úrovni krátkych textov, sa prednostne zameriava na vzťahové (partnerské, rodinné) problémy. Sú to vzťahy poznačené osobnými zlyhaniami a vzájomným nepochopením. Táto schéma je súčasťou sveta, ktorý človeku nedopraje kúsok malého osobného šťastia, ale o šťastí je zbytočne hovoriť: jeho „definitívna absencia“ je postavám

viac než jasná, takže im neostáva nič iné, než sa s daným faktom vyrovnáť.

Realita sveta Ballových práz je založená na afektovanej introvertnosti frustrovaných postáv, ktoré nechcú riešiť nijaké globálne problémy. Stačí im ich vlastný malý svet, ktorý je i napriek svojej malosti zdrojom ťaživých existenciálnych (citových, erotických) problémov. Základným obmedzením je neschopnosť párového života. Kým v jednej z poviedok vyvoláva úzkosť iracionálne „to“, v ďalších si na tieseň a depresiú vystačí Ballov sebastredný hrdina sám. Práve zaujatie postáv vlastným ja spôsobuje, že Ballove poviedky nie sú nijako epicky robustné, skôr naopak, epicky oslabené, s prevahou strojenej analýzy vnútorných stavov. Azda jediný text, kde sa Balla dokázal uvoľniť zo svojej miestami až arrogantnej pózy, je síce takisto výstredná, no aspoň ironická mystifikačne dekadentná poviedka Smrť vo Vrútkach (hoci dojem z nej kazia dosť kostrbaté a nepodarené prirôvnania a metafory).

Zbierka De la Cruz ukázala, že tak ako sa nezmenili Ballove úzke tematické rámce, ostali rovnaké aj jeho textové postupy. Imituje štylistiku filozofických traktátov, civilný výraz chápe ako priestor na vulgarizmy. Mení rozprávačské stratégie, prechádza od ja k my i k objektivizovanému rozprávaniu v tretej osobe, pričom jeho rozprávač sa v textoch pohybuje nanajvyšš suverénne. Je tým, kto rozprávania ovláda a manipuluje, kladie otázky a zároveň dáva odpovede, spochybňuje protagonistov. Balla sa aj naďalej hrá a experimentuje, ibaže že túžba dočítať jeho knihy je čoraz menšia.

Dana Kršáková

Je pritom očividné, že za desať rokov si Balla vypísal svoj rukopis, takže sa stal ľahko identifikovateľným a vlastne aj nezameniteľným. Zrejme je však tiež to, že mu chýba otvorenosť voči zmene. Balla je solitérom, ktorý sa už kdesi na začiatku utvrdil v tom, ako

*Za desať rokov si Balla vypísal svoj rukopis, takže sa stal ľahko identifikovateľným a vlastne aj nezameniteľným. Zrejme je však tiež to, že mu chýba otvorenosť voči zmene.*



Bezplatný katalóg Knižného klubu, ako aj staršie čísla časopisu **Knihy & spoločnosť** si môžete objednať:

✉ Knižný klub Legenda  
Hlavná 87/49  
925 28 Pusté Úľany

☎ 031 / 784 53 15

☎ 031 / 784 53 14

@ mail@kniznyklub.com

# A teraz trochu optimizmu...

Deziluzívnosťou sa to v najnovšej slovenskej literatúre len tak hemží. Všetlikto dnes píše o stiesnenosti životom, o sebatrýznach a sebaanalýzach, o skľučujúcich a bezvýhodiskových situáciách všednej každodennosti. Spôsoby podania sú rôzne, takisto miera presvedčivosti. Zato (seba)charakteristika literárnych postáv je až prekvapivo podobná. Čítajúc v nevelkom časovom odstupe najnovšie prozaické knihy, zistila som, že na povahopis frustrovaného slovenského literárneho hrdinu roku 2005 stačia autorom dve permanentne sa opakujúce slová: s prepáčením – „trtko“ a „kokot“.

významovo súvisiace cez postavy dieťaťa – chlapca – mladého muža, ktorého základným mentálnym stavom je vedomie vlastnej neschopnosti, nepríťažlivosti, neúspešnosti.

V románe Domov ponúkol Kopcsay vcelku vydarený variant existenciálne ladenej prózy so slobodovskými inšpiráciami. Jeho hlavnou postavou je životom deprimovaný tridsiatnik, redaktor Mucha, východiskovým konfliktom je moment presťahovania sa z priestranného sídliskového bytu do malého a tmavého príbytku v centre mesta. Keďže k zmene došlo proti Muchovej vôli, Mucha nový byt nenávidí a musí si k nemu nájsť vzťah. Toto hľadanie vzťahu k novému domovu je rámcujúcim (a dobre postaveným) sužetom prózy: Kopcsay ho zachytáva cez cyklus štyroch ročných období a v podobe sústredného popisovania Muchovho duševného stavu, jeho mimovoľných spomienok na minulosť, aktuálnych subjektívnych zážitkov, pozorovaní, postrehov, úvah, snov. To všetko v plynutí času, ktorý síce naozaj všetko zmení, ale jedine k horšiemu.

Domov je osobne postavený príbeh, stvárnajúci depresívny pocit straty života – v zmysle premárnenosti a nenaplnenia –, navyše s motívmi z autorovej reálnej biografickej skúsenosti a jeho konkrétnej situovanosti. Tiesnivé situácie hrdinu vystihuje výpočet: „strata domova, finančný krach, kolotoč pôžičiek a dlhov, manželská kríza, strata spánku a rozpad stavebného materiálu, ktorý držal pohromade jeho osobnosť.“ Mucha si hľadá priestor pre životnú realizáciu – v rodine i v práci –, je však neustále „zrádzaný“ vlastným osudom. Čaká, „kedy sa život začne uberať lepším smerom“, ale fa-

tálna výhybka, ktorá mala priniesť zmenu, spôsobila iba vykoľajenie. Z človeka Muchu ostáva len obal, ktorý sa zabýval v krajine snov.

Muchove melancholické nálady neznamenajú, že Kopcsayova knižka je ťaživým trudnomyselným čítaním. Jej plusom je zmysel pre detail, odstup a ironický nadhľad. Silnú stránku vidím práve v schopnosti Máriusa Kopcsaya priliehať, trefne vystihnúť drobné životné detaily v ich komickosti a nezmyselnosti. A takisto v prirodzenom a kultivovanom prepojení so sociálnym kontextom a v celkovom autorskom zdisciplinovaní. Naopak, rozpaky vzbudzujú návraty k „detským“ zápiskom (slabina už

Zlá noc Muchu „z neznámych dôvodov intenzívne oslovila“. Prerozprávaný obsah filmu narúša komunikatívne inak kompaktného prozaického textu, ruší ho ako súvislý celok a hlavne pôsobí nadbytočne. Pri troche dobrej vôle však možno uznať, že tento Kopcsayov postup má istú logiku. Kapitola stojí v kontexte prózy významovo izolovane, ale len potiaľ, pokiaľ si neuvedomíme, že je odkazom na kľúčový „modrý zošitok“, do ktorého si malý Mucha robil zápisky a maloval svoje sny. Je teda odkazom na minulosť, na detstvo, ako na obdobie „skutočného domova“, pretože aktuálne prežívaný čas sa pre postavy prózy Domov vyzna-

*Domov je osobne postavený príbeh, stvárnajúci depresívny pocit straty života – v zmysle premárnenosti a nenaplnenia –, navyše s motívmi z autorovej reálnej biografickej skúsenosti a jeho konkrétnej situovanosti.*

debutovej poviedkovej zbierky). A hoci v najnovšej knihe toto svoje zaujatie už výrazne prehodnotil, pochybnosti naďalej ostávajú. Mám na mysli časť Parta z povrchovej bane (s. 134 – 150), ktorá je prepisom starej československej televíznej detektívky zo sedemdesiatych rokov. O aký film vlastne išlo, to sa ozrejmi až o kus ďalej (s. 168), aj to však bez hlbšej motivácie: dozvieme sa len, že detektívka

čuje tým, že nijaký domov vlastne nemajú. Pointou situácie „bez domova“ je potom myšlienkový návrat do dôverne známej vnútornej krajiny detstva, tentoraz už s vedomím smrti.

Možnosti písania Máriusa Kopcsaya sa touto knihou ešte viac otvorili a je len na ňom, ako danú potencialitu dokáže využiť.

Dana Kršáková

Pavol Prok, z cyklu Svetlá mesta, 2005



▲ Mária Kopcsay  
▲ Domov  
▲ L.C.A. 2005  
▲ 220 strán  
▲ 249 Sk

Okolo rovnakej témy sa tvrdohlavo točí aj Mária Kopcsay. Kritický deň, Stratené roky, Domov a vraj má ešte prísť Zbytočný život – taká je zatiaľ jeho autorská bilancia. Reálne sú to nateraz dve zbierky poviedok a jeden román – tri knihy

Téma čísla:  
**OFENZÍVA BYTOVEJ VÝSTAVBY**

**KALENDÁRIUM**  
Súťaže  
Výstavy

**ROZHOVOR**  
Z dŕevných vorů na motorové čluny

**RODINNÝ DOM NA ČERVENOM KOPCI, KAMENNÁ ULICA, BRNO**  
JAN KRATOCHVÍL  
Objevování architektury na Červeném kopci

**VILA VO FIALKOVOM ÚDOLÍ, BRATISLAVA**  
IRENA DOROTJAKOVÁ  
Elegantná zmena radového domu vo Fialkovom údolí

**VISTA RESIDENCE, VLČKOVA ULICA, BRATISLAVA**  
HENRICH PIFKO Zmena z mena

**BYTOVÉ DOMY, MATEJKOVA ULICA, BRATISLAVA**  
ANDREA BACOVÁ  
Vydarený low-cost koncept

**GOLDEN NUGGET, ŠTAJERSKÝ HRADEC**  
NIKOLAUS HELLMAYR  
Žiadna sentimentalita

**PROJEKTY**  
Polyfunkčný dom v Bardejove  
Lovely Place – Polyfunkčný dom v Bratislave  
Nový projekt rezidenčných domov – Condominium Renaissance

**FORUM**  
Sociálna a nesociálna bytová výstavba  
O štátnej bytovej politike v širších súvislostiach  
Zimný prieskum na Katedre architektonickej tvorby VŠVU

**K TEÓRII ARCHITEKTÚRY**  
„V našej architektúre nehľadáme zmysel“

**RECENZIE**  
Von der Kunst, Kunst Kunst sein zu lassen  
Nová bytová výstavba vo Viedni  
Architektúra v krajine pre človeka

**INÁ KULTÚRA**

Barbora Haviarová, Pavol Prok a Dalibor Krupka sú študenti Ateliéru fotografie VŠVU.

**SME** Rádio DE VÍN Slovenský rozhlas v Bratislave

**CMU** **R&S**

**ROMÁN 2006**

**ST** Slovak Telecom

informácie: [www.roman2006.sk](http://www.roman2006.sk)

**www.SME.sk**

**romboid** **Ľak**

**KNIŽNÁ REVUE** **III**

**KNÍHKUPECTVO**  
**ARTFORUM** Dočasný domov vašich kníh.  
Bratislava | Košice | Žilina | Banská Bystrica | Trnava | [www.artforum.sk](http://www.artforum.sk)

**OBJEDNÁVKA PREDPLATNÉHO ČASOPISU – Knihy & spoločnosť**  
Objednávam si:  
..... ks ročné predplatné (240,- Sk), ..... ks polročné predplatné (120,- Sk)  
Platbu za predplatné vykonám týmto spôsobom:  
• Poštovou poukážkou typu „H“ na adresu: L.K. Permanent, spol. s r. o., pošt. prieč. 4 (Monika Herbergerová) 834 14 Bratislava 34  
• Preplatením vystavenej faktúry: IČO/DIČ: .....

Meno/Firma: ..... Ulica/Číslo: ..... Mesto/PSČ: .....  
Telefón: ..... Dátum: ..... Podpis: .....

L. K. Permanent, spol. s r. o., tel.: 02/44453711, fax: 02/44373311, e-mail: [lkperm@lkpermanent.sk](mailto:lkperm@lkpermanent.sk), [www.lkpermanent.sk](http://www.lkpermanent.sk)  
(L. K. Permanent vybavuje objednávky na Slovensko a do zahraničia - okrem Českej republiky.)

Objednávky do Českej republiky: call centrum: +420/234 09 28 51, fax: +420/234 09 28 13,  
e-mail: [predplatne@predplatne.cz](mailto:predplatne@predplatne.cz), web: [www.predplatne.cz](http://www.predplatne.cz)  
(ročné predplatné 240,- Kč + poštovné v rámci ČR, polročné predplatné 120 Kč + poštovné v rámci ČR)

## Autori čísla



### Vladimír Balek

teoretický fyzik, učí na Fakulte matematiky, fyziky a informatiky UK, napísal knihu *Prečo svietia hviezdy* (1986), divadelnú hru *Bielikovci čiže skrytý pôvab pracujúcej inteligencie* (1990) a päťdesiat pesničkových textov vrátane dvoch poľských a jedného v jazyku Vznesených elfov

### Katarína Hradská

historička, venuje sa dejinám slovenských Židov od roku 1918 – 1945, autorka kníh *Nemeckí poradcovia na Slovensku* a *Riešenie židovskej otázky*, *Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských a európskych Židov*, spolueditorka *Prejavov a článkov J. Tisu 1938 – 1944*



### Dezider Kamhal

skončil dvojodborové štúdium filozofia-fyzika, neskôr na fyziku nezanevrel, ale jednoducho zabudol, prednáša a vedie semináre z filozofie jazyka a teórie rečových aktov v Centre kognitívnych vied na Katedre aplikovanej informatiky FMFI UK v Bratislave, a stále počúva Theloniousa



### Gabriela Kiliánová

etnologička, venuje sa výskumu rituálov smrti, vplyvom globalizačných a transformačných procesov na každodennú kultúru obyvateľov Slovenska a kultúrnej histórii strednej Európy



### Lubica Kobová

vyštudovala filozofiu a estetiku na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a rodové štúdiá na Stredo-európskej univerzite v Budapešti, pracuje vo feministickom publikačnom a vzdelávacom projekte *Aspekt*, spolupracuje s Centrom rodových štúdií na FiF UK



### Lýdia Kokavcová

vyštudovala Filozofickú fakultu UK a Obchodnú fakultu EU, v rámci svojho doktorandského štúdia sa venuje menšinovej politike NSR s dôrazom na život tureckej menšiny, pracuje ako redaktorka relácie *Reportéri* v STV, prekladateľka a tlmočnica



### Dana Kršáková

literárna kritička a historička, pracuje v Ústave slovenskej literatúry SAV v Bratislave, venuje sa problematike slovenskej moderny a v rámci literárno-kritických aktivít najmä súčasnej slovenskej próze



### Tünde Lengyelová

historička, venuje sa dejinám každodennosti v období raného novoveku (16. – 17. storočie), najmä životu žien, je editorkou a autorkou knihy *Žena a právo, právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*



### Ivan Marták

absolvent Katedry telekomunikácií FEI STU a Katedry žurnalistiky FiF UK, pracuje ako riaditeľ pre stratégiu a regulačné vzťahy v spoločnosti Orange Slovensko



### Zuzana V. Očenášová

vyštudovala právo, pôsobila v zahraničnom oddelení denníka *SME*, kde sa zameriavala na krajiny Balkánu, okrem toho publikuje v časopise venovanom pohybovému a alternatívnemu divadlu *Salto*



### Peter Salner

etnológ, pracuje v Etnologickom ústave SAV, autor mnohých knižných publikácií, napr. *Prežili holokaust*, *Premeny Bratislavy 1939 – 1993*, (môj) židovský humor



### Štefan Šrobár

biológ a teológ, dnes sa venuje predovšetkým teologickej publicistike a biblickej exegéze, autor viacerých odborných článkov a dvoch knižných publikácií, v ktorých hľadá podobu moderného kresťanstva a rozhovor so súčasným svetom



### Xénia Šuchová

historička, pracovníčka Historického ústavu SAV v Bratislave, pôsobí na detašovanom pracovisku v Banskej Bystrici, venuje sa dejinám 20. storočia a novším slovenským dejinám do roku 1945



### Martin Takáč

pracuje na Fakulte matematiky, fyziky a informatiky UK, v roku 1999 založil a tri roky viedol skupinu dobrovoľníkov *Výba* navštevujúcich ťažko chorých a zomierajúcich onkologických pacientov, kde okrem iného pracoval aj s ľuďmi v kóme



### Miroslav Tížik

sociológ, na FiF UK učí súčasné sociologické teórie a sociológiu novej religiozity, na VŠVU vedie kurz sociológia umenia, zaoberá sa aj kvalitatívnou a biografickou sociológiou



### Daniel Uherek

vyštudoval francúzsku a anglickú lingvistiku, v súčasnosti pracuje ako dramaturg dabingu, je študentom doktorandského štúdia v odbore estetika divadla na Ústave literárnej a umeleckej komunikácie Univerzity Konštantína filozofa v Nitre



## Celoživotní sprievodcovia

Knihy sú ako ženy. Nemôžete poznať všetky, ale ste presvedčení, že ste spoznali práve tie pravé.

Čítať ma naučili rodičia unavení mojím nadštandardným záujmom o informácie, keď som mal asi štyri roky. Bola to láska na prvý pohľad. Preletel som Maľovanou abecedou, *Mojím macíkom*, *Čin-Činom* a v čase nástupu na povinnú školskú dochádzku som už holdoval náročnejším detským prózom, ako boli *Smelý zajko* a *Ferdo Mravec*. Na čítanie som využíval každú voľnú chvíľu a keďže sa to v škole nemeslo, veľmi sa mi tam zo začiatku nepáčilo. Musel som to doháňať po nociach s baterkou pod perinou, a to sa zasa nepáčilo mojim rodičom.

Keď som mal desať alebo jedenásť rokov, začali sme s kamarátmi brať knihy natoľko vážne, že kto s nami nebol schopný udržať krok v ich čítaní, mal vážne problémy udržať sa v našej partii. Dotyčný bol považovaný za „out“ asi tak, ako keby dnes nemal mobilný telefón alebo nepoznal *Linkin Park*. Najprv sme vymietli všetky mayovky, verneovky a troch pátračov, ktoré kedy vyšli v slovenčine a češtine. Potom sme drankali od rodičov, aby v „univerzitke“ skontrolovali všetky cudzojazyčné vydania, korešpondovali so zahraničnými vydavateľstvami a následne zabezpečili kvalitný preklad do nám zrozumiteľného jazyka.

Boli sme hrdí na to, že vieme písať slohy a že máme tak „načítané“, že v diktátoch a písomnom prejave nerobíme chyby. Spomínam si, že raz sme mali s Martinom Pisarčíkom (synom Márie Pisarčíkovej z Jazykovedného Ústavu L. Štúra, autorky v tom čase veľmi populárnych jazykovedných okienok) do-

stať obaja z diktátu trojku. Profesorka slovenského jazyka jeho výsledky zrušila s tým, že keď potomok národovcov a matičiarov (to ako ja) a budúcnosť slovenskej jazykovedy (to ako Martin) ho napísali tak zle, musel byť asi nepriemerane ťažký.

V pätnástich som už chodieval surfovať po registroch Univerzitetnej knižnice a nadávať na večne rozpožičané tituly, o ktoré som mal záujem. Pamätám si, s akým napätým vzrušením sme sa prehrabávali v regáloch s čerstvou komisiou v antikvariáte na Sedlárskej ulici v nádeji, že nájdeme nejakého Goldinga alebo Viana. Najprv sme čítali hlava-nehlava, používajúc metódu pokus-omyl, neskôr sme sa orientovali na autoritami (autorita = vekovo blízki ľudia s podobnou vášňou, ktorí čestne prehlásia, že nečítajú literárne kritiky) odporúčané tituly. Robili sme si zoznamy a robili sme si záznamy, písali sme vášnivé recenzie a plamenisto obhajovali svoj názor.

Časť kníh, ktoré nás „generačne oslovili“, sme sa učili naspamäť a často ich potom používali v našich dialógoch. Stále si pamätám celé pasáže a dialógy z *Kráľa Ůbu*, *Svatého Bimbasa*, *Zlatého telata* alebo *Hlavy 22*. Spolu s niektorými hrami radošincov a *Prévertovými* básňami mi asi navždy zostanú zavŕtané v hlave. Čítali sme ruské a anglické originály a tešili sa z každého prírastku, ktorým sme si obohatili knižnicu. Patril nám celý (literárny) svet, napriek tomu, že ten reálny sa končil pod Devínom.

Odjakživa sme spolyvzdávali študentské časopisy. Keďže na vysokej škole žiadny časopis nebol, jeden sme založili. Chodili sme do literárnych a filmových klubov, snívali o vlastnom divadle.



Foto archív autora

A pomaličky sme sa posúvali od poézie k próze, od beletrie k literatúre faktu, od samizdatov k odbornej literatúre. Napriek tomu, že sme radi riskovali a lietali v oblakoch, nakoniec sme dali prednosť istote a vyštudovali „prízemné“ technické odbory, ktoré však dávali predpoklad uplatnenia za akéhokoľvek politického či ideologického usporiadania.

Tú žurnalistiku som si nakoniec spravil. Píšem však skôr ojedinelo. Dnes mám naozaj bohatú knižnicu, ale na čítanie mi zostáva strašne málo času a energie. Výrazne prevažujú tituly z histórie, filozofie a politológie. Pri ich výbere si nechám poradiť od autorít. Teraz už medzi ne patria najmä literárni kritici (medzi nimi niektorí, ktorí kedysi čestne prehlásili, že literárne kritiky nečítajú). Čo už, starnem. Ale sčítaný.

Knihy sú ako ženy. Niektoré sa vaším životom len mihnú, iné v ňom zostanú navždy.

Ivan Marták

## Č o s a k u p u j e

ARTFORUM

fiction

1.



Maxim E. Matkin:  
Mexická vlna  
(Slovart)

IKAR



Zafón Carlos Ruiz:  
Tien vetra  
(Ikar)

martinus.sk



C. S. Lewis:  
Čarodejníkov  
synovec  
- Kroniky Narnie  
(Slovart)

2.



C. S. Lewis:  
Lev, šatník  
a čarodejníca  
- Kroniky Narnie  
(Slovart)



Táňa Keleová -  
Vasilková:  
Ja a on  
(Ikar)



C. S. Lewis:  
Lev, šatník  
a čarodejníca  
- Kroniky Narnie  
(Slovart)

3.



C. S. Lewis:  
Čarodejníkov  
synovec  
- Kroniky Narnie  
(Slovart)



Danielle Steelová:  
Zázrak  
(Ikar)



C. S. Lewis:  
Kôň a jeho chlapec  
- Kroniky Narnie  
(Slovart)

nonfiction

1.



E. Krekovičová,  
E. Krekovič, E.  
Mannová (zost.):  
Mýty naše  
slovenské  
(AEP)



Marcela Laiferová:  
Z mojej kuchyne  
(Ikar)



Dušan Meško,  
Dušan Katusčák,  
Ján Findra a kol.:  
Akademička  
príručka  
(Osveta)

2.



Francis Fukuyama:  
Veľký rozvrat  
(Agora)



Alan a Barbara  
Peasovci:  
Veľká kniha reči  
tela  
(Ikar)



Pred štartom  
na vysokú školu  
2006/2007  
(Infopress)

3.



Katarína Hradská:  
Slobodomurárske  
lôže v Bratislave  
(Vydavateľstvo PT)



1000 divov sveta  
(Ikar)



Malujeme  
olejovými farbami  
krok za krokom  
(Svojtk&Co)